

ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ

УПОТРЕБА ГРАФИЧКЕ НОВЕЛЕ, КЊИЖЕВНОСТИ И АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У УЧЕЊУ О ХОЛОКАУСТУ

НА ПРИМЕРУ ЕДУКАТИВНОГ КОНЦЕПТА И
ЗБИРКЕ ИЛУСТРОВАНИХ НОВЕЛА „ЕСТЕР”

Ester.RS

Приручник за nastavnike: Употреба графичке новеле, књижевности и архивске грађе у учењу о Холокаусту
на примеру едукативног концепта збирке илустрованих новела *Естер*

Ester.RS

TERRA ●●
FORMING

Приручник за наставнике: Употреба графичке новеле, књижевности и архивске грађе у учењу о Холокаусту
на примеру едукативног концепта збирке илустрованих новела *Естер*

Уредник: Мишко Станишић

Аутори (по азбучном реду): Биљана Албахари, др Милан Кољанин, Наташа Костић,
Тијана Ковчић, др Василије Милновић, Мишко Станишић,
Александар Тодосијевић, др Марко Шуица

Реализација: Сандра Светлица

Дизајн: Марио Лампић

Лектура и коректура: Милена Мацура

Штампа: Штампарија Јовановић, Београд,

Тираж: 1000

Издавач: Тераформинг Југ, Балзакова 16, 21000 Нови Сад

Ауторска права: © Тераформинг 2018 (CC BY-NC-ND 4.0)

Наставни материјал *Естер* доступан је на веб месту www.ester.rs

*Аутор педагошког концепта и новела збирке **Естер**:* Мишко Станишић

Стручни тим приликом креирања новела (по азбучном реду): Невена Бајалица, др Милан Кољанин, др Чедомила Маринковић,
Александар Саша Нећак, Александар Тодосијевић, др Санела Шмид

Илустратори: Тибериу Бека, Габриел Каусбрук, Иван Стојановић, Силва Вујовић

Превод на енглески језик: Александар Станишић

ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ

УПОТРЕБА ГРАФИЧКЕ НОВЕЛЕ, КЊИЖЕВНОСТИ И АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У УЧЕЊУ О ХОЛОКАУСТУ

НА ПРИМЕРУ ЕДУКАТИВНОГ КОНЦЕПТА И
ЗБИРКЕ ИЛУСТРОВАНИХ НОВЕЛА „ЕСТЕР”

Ester.RS

ENIA X

Садржај

Шта је <i>Естер</i> ? Пар речи о <i>Приручнику</i>	5
I део – Прилог дискусији о дилемама са којима се сусрећемо у образовању и учењу о Холокаусту	7
Проф. др Марко Шуица: Иновативни дидактички приступ настави и компетенције за демократску културу	9
Александар Тодосијевић: Графичка новела у настави	11
Наташа Костић: Додатни наставни материјали за учење о Холокаусту	13
Бојана Анђелић: Настава на локацији или едукативна улога школских екскурзија	15
Мишко Станишић: Драматизација историје и учење о Холокаусту	17
Др Василије Милновић: Како писати књижевност након Холокауста?	19
Биљана Албахари: Изван домаћа историјске нарације – улога књижевности у поимању непојмљивог	21
Др Милан Кољанин: Историјски извори су свуда око нас	24
Тијана Ковчић: Историјски архив у учионици историје	26
II део – Збирка илустрованих новела „Естер” у настави	29
Едукативни концепт <i>Естер</i>	31
Црвени аутомобил	34
Ципеле за трчање	46
Породична фотографија	57
Тераформинг	64

Шта је *Естер*?

Естер је едукативни концепт и додатни наставни материјал чији је најважнији део колекција илустрованих новела о животима и страдању наших суграђана који су почетком 1942. године убијени у Јеврејском логору Земун (Judenlager Semlin) на Старом београдском сајмишту. Пратећи приче из перспективе деце, ми упознајемо њихове породице, живот пре рата и страдање за време окупације и током Холокауста.

Уз консултације са стручним тимом, у којем су сарађивали домаћи и страни стручњаци, и ослањајући се на историјску грађу, архивску документацију, фотографије и сведочанства, осмишљене су и драматизоване приче базиране на стварним историјским догађајима и личностима.

Садржај прича је дидактички дизајниран тако да у сваком сегменту нуди одређене прецизно осмишљене едукативне елементе, посебно прилагођене

савременој пракси и филозофији образовања и учења о Холокаусту. Тек након тога је урађен сценарио за илустрације. Тим илустратора је радио по стриктним упутствима педагога са циљем да се у илустрације укомпонује читав низ информација и загонетки, слој по слој, које отварају мноштво могућности да, кроз различите облике и технике активног учења, ученици, с једне стране развијају релевантне способности и вештине, а са друге усвајају знања о овом, иначе тешком и комплексном градиву, уз емотивни ангажман и емпатију према ликовима прича.

Концепт омогућава флексибилност у раду и отвара простор за креативност, како код ученика, тако и код наставника.

Као додатни наставни материјал, збирка *Естер* је намењена ученицима виших разреда основних и ученицима средњих школа.

Пар речи о *Приручнику*

Једна од важних карактеристика педагошког концепта *Естер* јесте међупредметно повезивање кроз инкорпорацију књижевне и архивске грађе и позив за активан ангажман локалних библиотека и архива, који на тај начин, заједно са школама, стварају претпоставке за истински мултидисциплинарни и међусекторски приступ образовању и учењу о Холокаусту и другим злочинима почињеним за време Другог светског рата од стране немачких нациста, других окупатора и њихових помагача.

Зато овај *Приручник*, иако првенствено намењен наставницима, истовремено треба да послужи и као извор инспирације и позив библиотекама и библиотекарицама, односно архивистима и архивима (наравно, и другим институцијама које на свој начин доприносе култури сећања, као што су нпр. музеји и

меморијални центри), да се на један нов начин, као иницијатори и носиоци, укључе у образовање и учење о Холокаусту.

Приручник је сачињен из два дела. Први део представља збирку радова који из различитих аспеката дају одговоре на питања зашто и како радити са збирком *Естер*, као и какве могућности се кроз овакав приступ учењу отварају, све са циљем лакше решавање неких од дилема са којима се наставник сусреће у свом раду, какве су, на пример, да ли је графичка новела „права литература” или да ли се драматизација историје може користити као полазна тачка учења о историји. Истовремено, како аутори обрађују теме општег карактера које као такве могу послужити наставницима и едукаторима за даље размисљање и инспирацију у њиховом раду, овај приручник може да послужи и као

помоћ при коришћењу других додатних наставних средстава или других извора, као на пример, других графичких новела, филмова, литературе, архивске грађе и историјских извора.

У другом делу овог *Приручника*, кроз конкретне примере представљени су неки од могућих приступа и различитих методологија рада са збирком *Естер*, неки од карактеристичних примера истраживачких задатака за ученике, као и неколико примера радионица. Циљ нам је био да представимо основне принципе рада, док је на онлајн платформи *Естер* уз илустроване новеле понуђен већи број задатака за ученике са основним упутствима, тако да наставник, осим ових описаних у *Приручнику*, може да изабере и друге задатке или да осмисли своје.

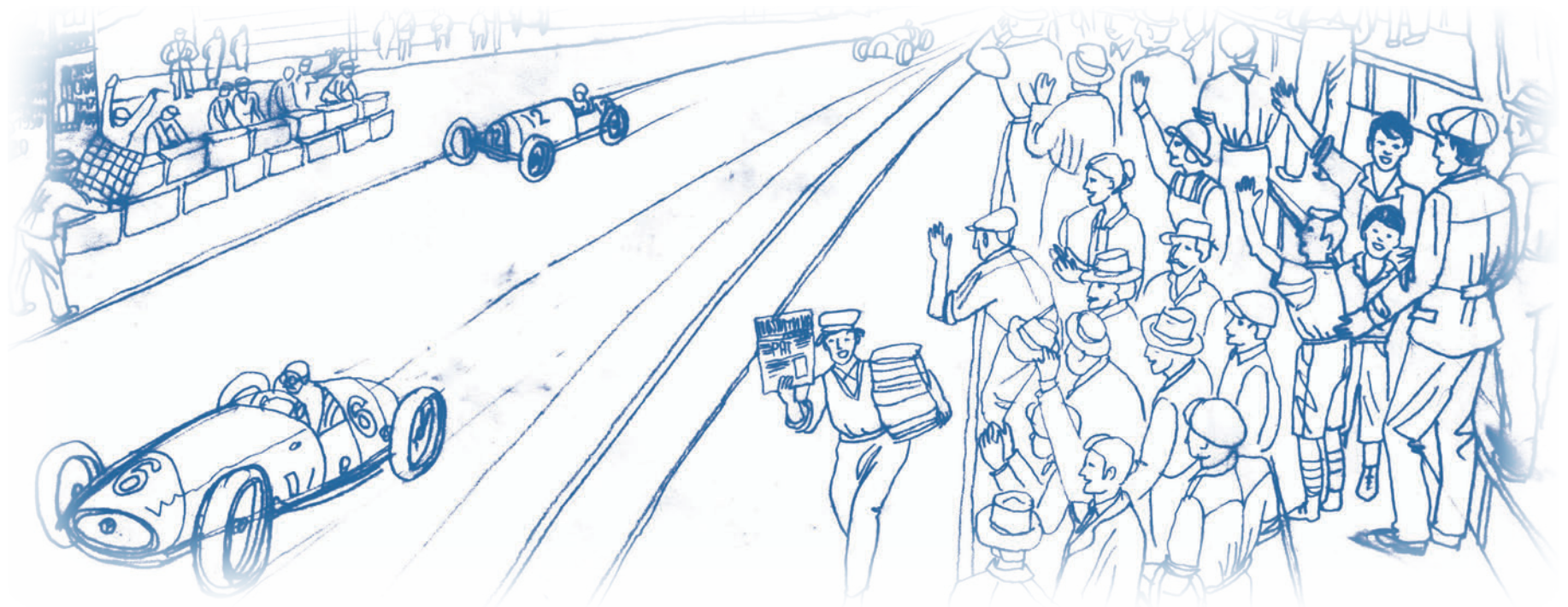
Док уз новеле *Црвени аутомобил* и *Ципеле за трчање* постоји готов текстуални наратив, трећа новела, *Породична фотографија*, представља другачију врсту изазова. Ту је остављен простор да након што ученици са наставником прођу кроз садржај, откривајући историјске чињенице кроз решавање понуђених истраживачких задатака, уз подршку наставника сами осмисле наратив и дијалог.

На крају, ваља рећи да смо свесни да постоји још много начина да се збирка *Естер* употреби и оживи у едукативном контексту. Због тога, уз потпуно поверење у Вас – наставнике, креативце и ентузијасте, позивамо Вас да откривате нове, и за Вас и Ваше ученике погодне, инспиративне, занимљиве и сврсисходне начине да учите од и са *Естер*.

Такође, позивамо Вас да нам се јављате и делите искуства у раду са збирком *Естер*, као и сопствене идеје и сугестије за нове или другачије задатке и радионице.

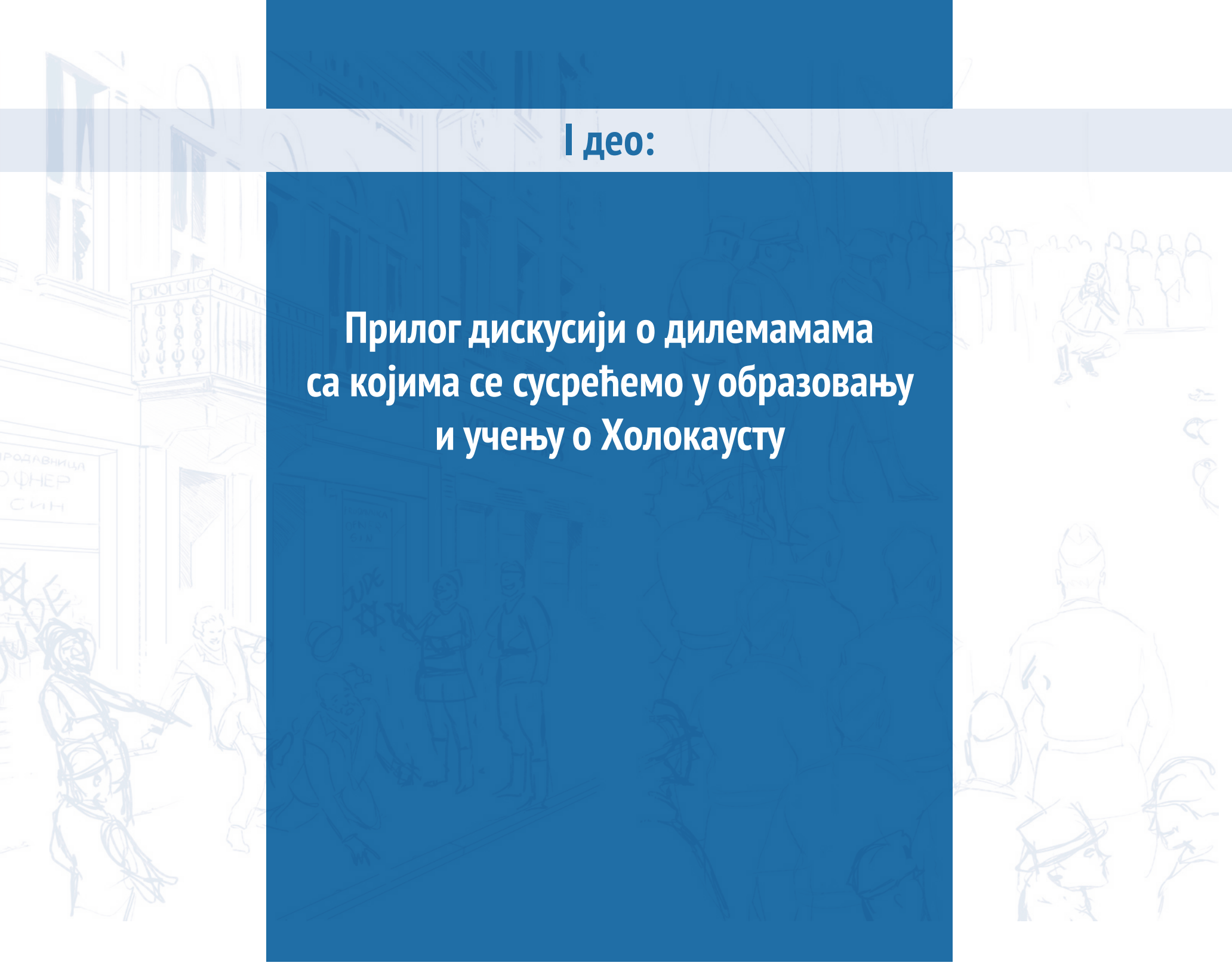
Збирка *Естер* није завршена. У току су припреме за рад на новим илустрованим новелама у којима ћемо наставити да обрађујемо историју Холокауста и других страдања за време Другог светског рата у различитим деловима наше земље.

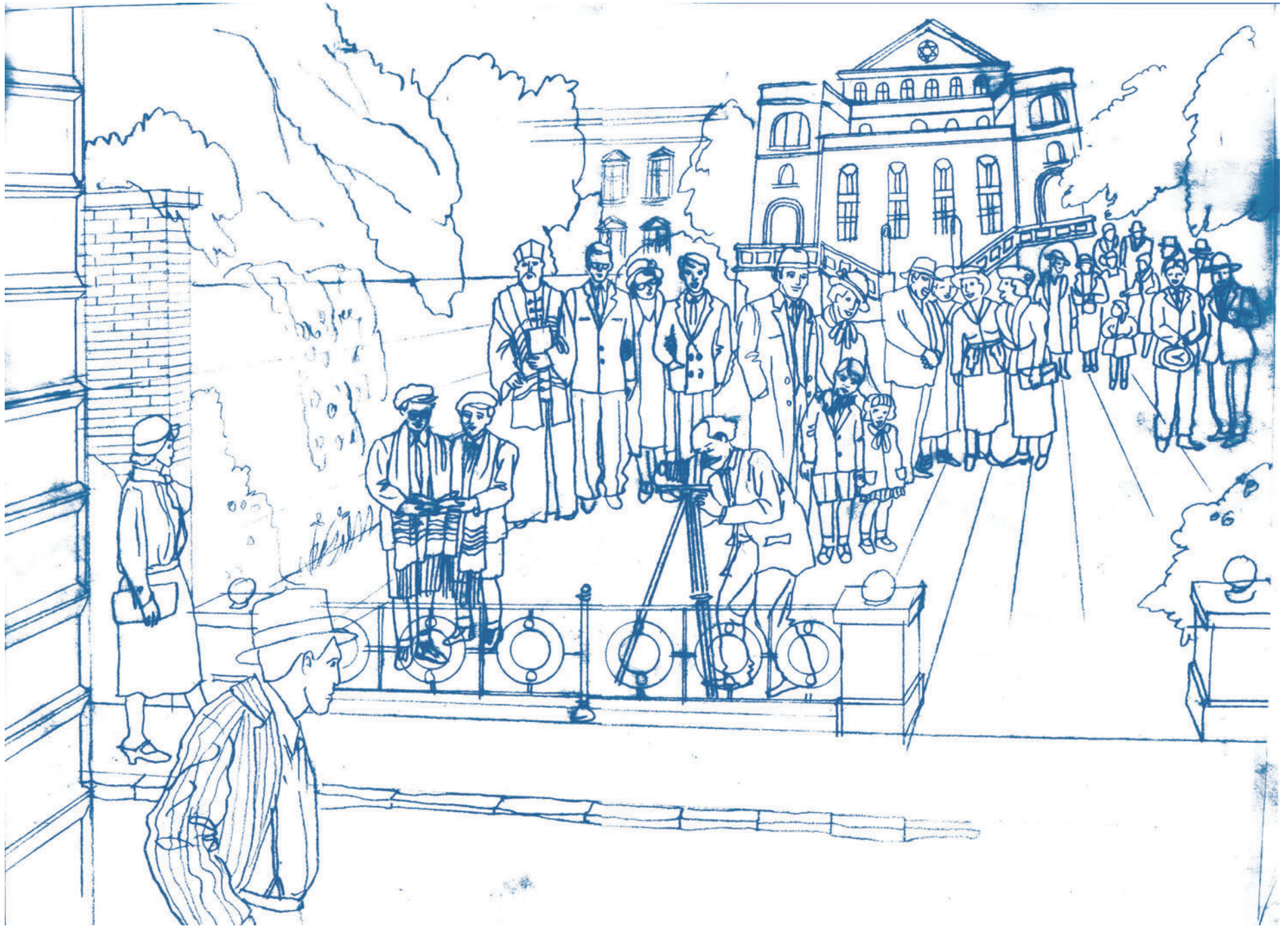
Мишко Станишић,
директор мреже *Тераформинг*

І део:

**Прилог дискусији о дилемамама
са којима се сусрећемо у образовању
и учењу о Холокаусту**

Иновативни дидактички приступ настави и компетенције за демократску културу

Проф. др Марко Шуица, Одељење за историју Филозофског факултета у Београду

Зашто је *Естер* данас актуелна?

Савремено друштво 21. века суочава се са различитим изазовима. Неки од њих су нови, док други имају своје историјско трајање. И једни и други обликују опште стање духа друштва, његове унутрашње односе, истовремено утичући на положај и статус појединца унутар тог оквира. Један од изазова је и достизање општеприхваћених цивилизацијских тековина оличених у вредносном систему утемељеном у поштовању људских права и њиховом неговању. Пост-конфликтна друштва, у која спада и наше, под посебним су теретом не тако давне ратне прошлости. У таквим условима неопходно је обезбедити уважавање личне и друштвене посебности кроз прихватање различитости појединаца, као и етничких, верских, културних и других група које чине једно друштво.

Управо *Приче о животу у предратној Србији и Холокаусту за време немачке окупације* представљају један од важних образовних „инструмената” посредством којих се код ученика и младих уопште, може развијати свест о неопходности поштовања и уважавања различитости, толеранције, суживота, али и личне одговорности. Једна од наглашених појава која у последње време омета такве, природне односе у друштву је све већа присутност негативних стереотипа којим се на различите начине дискриминишу припадници „других” група или људи који заступају уверења различита од оних коју промовише и заступа већина у некој средини. Другу врсту опасних појава чине покушаји ревизије историје путем порицања или релативизације историјских злочина попут Холокауста и рехабилитације личности одговорних за почињене злочине у прошлости. Искривљавањем историје ствара се простор за нове врсте манипулације и ново угрожавање људских права, самим тим и људских живота. Данашњи јавни простор оптерећен је учесталим непровереним или лажним, тенденци-

озним вестима, као и сужавањем простора колективног и индивидуалног сећања под налетом неселективних информација. Истовремено, историја и свест о прошлости губе значај у свету дигиталних, иновативних технологија окренутих ка будућности и новим чулним сензацијама.

Због тога је *Естер*, као модеран едукативни материјал, неопходан у образовању данашњих младих генерација, како би се упозориле на споменуте изазове и њихове могуће последице утемељене у историјском искуству.

Естер као помоћни наставни материјал

Уколико прихватимо тезу да је „стрип уметност визуелне наратије” (Ж. Богдановић, Чудесни свет Ђорђа Лобачева, 7), онда графичке новеле у циклусу наставног материјала *Естер* представљају драгоцену надградњу уобичајеног сусрета ученика са прошлосту, и то оном која припада групи осетљивих тема. Принцип на коме је заснован овај наставни материјал има два визуелна слоја праћена литерарном, историјско-књижевном подлогом са потпуно јасним дидактичким значењем. Један визуелни слој чини реалан и неупитан, веродостојан историјски материјал. На њему почива реконструкција испричаних животних приповести Јевреја у Београду уочи Другог светског рата, а потом њихових искушења и страдања током Холокауста. Овај визуелни слој чине фотографије којима су овековечене различите ситуације из свакодневног живота у обичним, мирнодопским, као и драматичним, ратним временима. Други визуелни слој је, условно говорећи, имагинаран и дело је илустратора и аутора. Он представља уметничку-интерпретативну надградњу реалног визуелног слоја. Сврха овог поступка двоструке визуелне наратије је приближавање „озбиљних”, „правих” историјских извора и њиховог информативног садржаја ученицима. За

разлику од историјских фотографија (насталих као документарно сведочанство неког тренутка, догађаја, ситуације, па и расположења људи који ученицима нису познати, ни блиски), илустрације засноване на историјским фотографијама, архивској грађи и писаним изворима, омогућавају успостављање историјске емпатије, буђење интересовања за ове осетљиве теме и оспособљавање за елементарни истраживачки поступак, који даље води ка пропитивању прошлости из личног угла, што представља важну перспективу у настави историје.

Текст који прати илустрације, кроз судбину вршњака и њихових породица, контекстуализује визуелни наратив и води ученика кроз догађаје одређеним узрочно-последичним следом. Како се наративно клупко одмотава од ученицима блиских свакодневних ситуација својствених мирнодопском добу и једном толерантном мултиетничком друштву, они се поступно уводе у неизбежан долазак рата у Београд и Србију, наговештавајући застрашујуће догађаје. Ученици се на такав начин сензибилизирају за теме које припадају групи осетљивих, у когнитивном и емоционалном погледу веома захтевних. Следећи корак у наративном низу представља појава антисемитизма и расне дискриминације, које избијају у први план у новонасталом друштвеном окружењу. Кулминацију прича чине ученицима тешко појмљиве последице наведених појава – масовно убијање људи због припадности одређеном народу, култури и вероисповести. Приступ овако осетљивој теми посредством двоструког визуелног и јединственог литерарног наратива омогућава развијање и афективне емпатије, чиме се истиче етичка димензија приликом анализе историјских, али и савремених друштвених феномена.

Концепт графичке новеле на коме почива *Естер* заснован је на иновативним дидактичким приступима настави. Примена визуелне нарације засноване на релевантним и веродостојним изворима омогућава наставницима да путем имажинативне надградње код ученика развијају различите аналитичке вештине, моћ запажања, креативност, разумевање интерпретације, као и активну партиципацију у процесу учења. Истраживања су показала да настава у којој се на одговарајући начин користи стрип, карикатура или графичка новела подстиче заинтересованост ученика и утиче на боља постигнућа у предметима из области друштвено-хуманистичких наука.

Куда нас води *Естер*?

Графичка новела као уметничко-едукативни израз праћен документарним изворима и плански дизајнирана са циљем да инкорпорира низ одговарајућих дидактички обликованих задатака посвећених приповестима о животу Јевреја и јеврејске заједнице између два светска рата, а потом и покушаја њиховог истребљења током Холокауста, формулише јасну поруку новим генерацијама. Она је изнуђена савременим друштвеним изазовима, али и потребом за неговањем сећања на жртве највећег расно мотивисаног погрома у историји. Приступ на коме почива *Естер*, преко кога се указује на сложеност и деликатност изучавања прошлости и садашњости, подржан је и компетенцијама за демократску културу – једној од актуелних образовних парадигми у Европи 21. века. Она подразумева свеобухватан приступ образовању младих, како би се посредством развијања одређених знања, вештина, ставова и вредности „на одговарајући начин одговорило на захтеве, изазове и могућности које представљају демократске и интеркултуралне ситуације”. (Компетенције за демократску културу – Живјети заједно као једнаки у културно разноликим демократским друштвима, Стразбур, Вијеће Европе 2016. године)

Естер обрађује тему која има подједнако универзална и локална значења, и то на начин који подстиче ученике и развија њихове критичке и аналитичке вештине, успоставља вредносни систем и помаже им у разумевању прошлости и садашњости. За данашње образовање у Републици Србији она је итекако релевантна. У образовном систему, који почива на важним принципима и стреми ка остваривању циљева као што су развијање позитивних људских вредности, осећања солидарности, разумевања, поштовање људских права, расне, националне, културне, верске и других облика равноправности уз уважавање различитости, *Естер* представља неопходан градивни материјал. (Закон о основама система образовања и васпитања Републике Србије, чл. 8)

Због тога *Естер* представља идеју водиљу и важан путоказ свим учесницима у образовању ка промовисању вредности и заштити људског живота, поштовању културних разноликости, превазилажењу стереотипа, супротстављању дискриминацији и успостављању личне одговорности у оквиру друштва.

Едукативни материјали који се ослањају на језик графичке новеле и њихова употреба у настави

Александар Тодосијевић, наставник историје, УДИ – Euroclio, Београд

Графичке новеле су приче испрличане у сликама, односно писане и илустроване у стилу стрипа. Иако су појава релативно новијег датума, графичке новеле, као начин литерарног и сликовног приповедања, се користе у различитим облицима већ вековима, о чему сведоче цртежи на зидовима пећина, египатски хијероглифи или средњовековне таписерије, попут оне чувене из Бајеа.

Термин *графичка новела* први је употребио Ричард Кајл (*Richard Kyle*) у есеју објављеном новембра 1964. године у стрип публикацији *Капа-алфа* (*Sara-Alpha*), али се израз усталио тек крајем седамдесетих година. Од 2001. године „графичка новела” се користи као једна од стандардних категорија у информацијском кодексу у издаваштву.

Првом графичком новелом многи сматрају публикацију „Авантуре Овадија Олдбаха” швајцарског карикатуриста Рудолфа Топфера (*Rodolphe Töpffer*), објављену још 1828. године. Стрип је постао веома популаран двадесетих и тридесетих година прошлог века, а праву експлозију популарности изазвало је прво издање „Супермена” које се појавило 1938. године. Широј публици је мање познато да су лик Супермена креирала двојица америчких студената јеврејског порекла као одговор на нацистички концепт о аријевском „суперчовеку” (*Übermensch*). Зато је Супермен којег креирају Џо Шустер (*Joe Schuster*) и Џери Зигел (*Jerry Siegel*) непобедиви херој који воли све људе без обзира на њихово порекло, а свој живот посвећује одбрани правде и демократије. На тај начин је овај стрип имао и димензију социјално-политичког ангажмана, па и одређену едукативну улогу у ширењу свести о злу нацизма.

Графичке новеле промовишу писменост

Графичке новеле снажно привлаче и мотивишу децу да читају. Док својим комплексним заплетом, наративном структуром и илустративним богатством,

графичке новеле задовољавају напредне читаоце, школски библиотекари и едукатори су приметили успех и популарност графичких новела и код „невољних” читалаца, као групе коју је традиционално тешко мотивисати да заволе литературу. Примена графичких новела у настави једна је од метода помоћу којих можемо допрети до ученика који тешко савладавају традиционални текст. Графичке новеле имају и значајну примену у раду са децом са сметњама у развоју, у циљу обогачивања језика и оспособљавања да савладају читање кроз комбинацију текста и сликовног садржаја.

Превазилажење предрасуда према коришћењу графичке новеле у настави

Иако је графичка новела већ одавно призната као уметнички израз (стрип се назива и „девета уметност”), поједини родитељи, наставници и педагози сматрају да својим стилем и садржајем нису примерене младима, па чак и да врше лош утицај на младе и да подривају језичку културу. Али, баш као што је случај и са другим савременим облицима нарације, као што су нпр. анимација и филм, и у свету графичке новеле има висококвалитетних уметничких домета, као и масовно продуцираних комерцијалних издања ниског квалитета. Одбацивање графичке новеле као „непримерене” само због њеног формата – наративног језика базираног на илустрацијама, заправо је последица предрасуда. Идеја да су графичке новеле превише поједностављене приче је застарела. Квалитетне графичке новеле доступне данашњим читаоцима су такав материјал који захтева читалачке вештине разумевања садржаја у истој мери као традиционална проза. Оне захтевају од читаоца да буду активно укључени у процес декодирања садржаја и да разумеју наративну структуру, метафоре и симболику. Употребом визуелних садржаја кроз приповедање, тј. интертекстуалност, читање

графичких новела може pomoћи студентима да развију читалачке vештине потребне да разумеју izazovna дела, укључујући и књижевне класике.

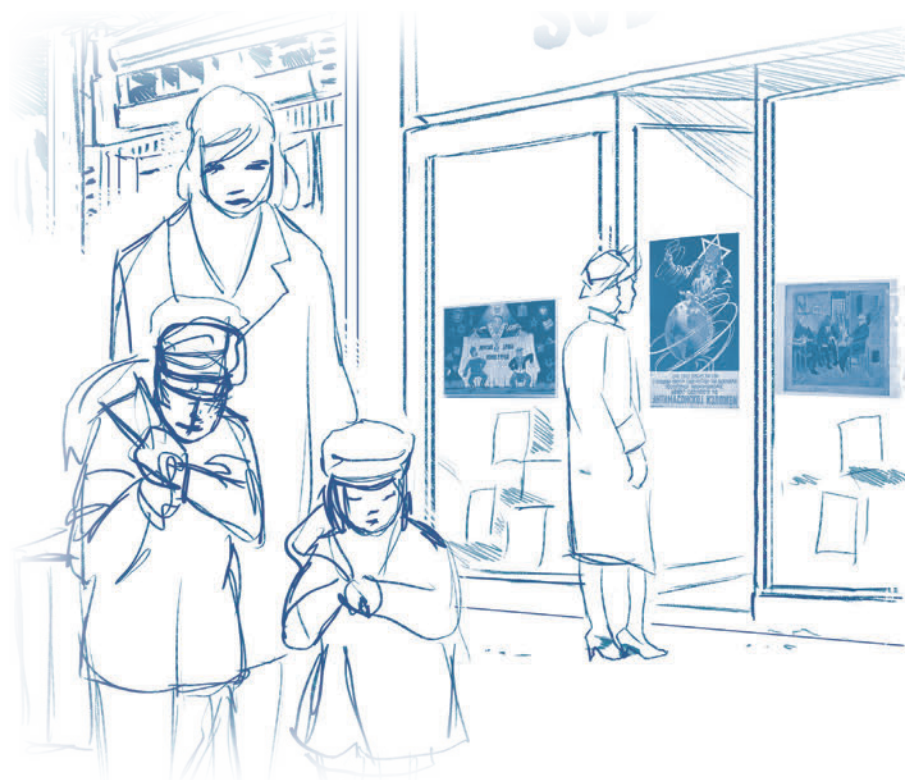
Графичке новеле траже свој пут да уђу у школе. Многи наставници су уочили успех у постигнућима код деце када су графичку новелу интегрисали у настави као алат који помаже ученицима да критички анализирају различите аспекте језика, књижевности и уметности. Графичке новеле комбинују писани наратив и слике на јединствен начин, у стању су да испричају причу кроз дијалог или да пруже информацију, објасне појам или izazovu емоцију путем смењивања слика.

Историјске графичке новеле представљају велику могућност да ученицима приближе прошлост и осавремене традиционалну наставу историје. Богатство наративне структуре и слојевитост садржаја су један од начина да помогну ученицима да разумеју комплексност појединих појава и процеса у историји. Рад са ученицима путем графичких новела помаже им да разумеју неке од највећих

изазова историографије, нарочито осетљивих и контраверзних питања као што су злочини геноцида, Холокауст, тероризам и сл. Анализом графичких новела продубљујемо разумевање појединих сложених историјских процеса у односу на традиционалан начин наставе који се заснива на пукој интерпретацији садржаја. Учење путем игре (гејмификација) јесте данас један од највећих педагошких изазова.

Пред наставницима је широка лепеза метода коришћења графичких новела у настави:

- стрип као илустрација – анализа визуелних извора знања
- стрип као извор информације – облик савладавања новог градива
- стрип као основа за покретање разговора и дискусије са ученицима
- самостална израда стрипова – ученици праве своје визуелне приче

Додатни наставни материјали за учење о Холокаусту

Наташа Костић, наставница историје, УДИ – Euroclio, Младеновац

Близу смо света, а тако удаљени од свих. Ни са ким немамо везе, живот сваког појединца напољутече исто тако даље, као да се пола километра даље не одиграва кланица шест хиљада невиних. Сви смо једнаки по своме кукавичлуку, и ви и ми. Доста!

Писма Хилде Дајч, Четврто писмо, почетак фебруара 1942. године

Холокауст представља прекретницу у целокупној прошлости човечанства. Био је то покушај да се убије цео један народ. Учењем о Холокаусту шаље се универзална порука о једнакости и толеранцији, и борби да се оснаже и сачувају друштвене и људске вредности које ће обезбедити да будуће генерације никада не задеси судбина која је задесила жртве Холокауста и других злочина почињених од стране немачких нациста, других окупатора и њихових помагача.

Колико учимо и колико знамо о Холокаусту?

Иако је у постојећем наставном плану и програму Републике Србије учење о Холокаусту предвиђено у наставним садржајима предмета историја, српски језик и књижевност, грађанско васпитање, социологија и у другим предметима, тема Холокауста није добила издвојен простор, како у наставном плану и програму, тако ни у уџбеницима, већ је инкорпорирана и повезана са другим садржајима. Наставник који прати садржај понуђен у уџбеницима суочава се са проблемом да нема довољно простора да тему Холокауста стави у фокус. Додатни проблем пред наставником је временско ограничење. Као последица ученици остају ускраћени у формирању целовите слике и разумевању узро-

ка и последица највећег злочина у историји човечанства. Када у уџбеницима анализирамо садржаје о Холокаусту и другим злочинима немачких нациста, других окупатора и њихових помагача, можемо да закључимо да је ова тема представљена готово искључиво кроз фактографију, бројчане и статистичке показатеље, што све одаје утисак једне „службене белешке”.

Радозналост, креативност и истраживачки дух

Наставницима остаје могућност да наставни процес учења о Холокаусту унапреде додатним наставним садржајима у складу са личним афинитетима, потребама школе, локалне заједнице и ученика.

Добар наставни материјал подстиче на радозналост, креативност и истраживачки дух, и мотивише ученика да продуби постојеће знање. Додатни наставни материјал о историји треба наставницима да олакша процес примене савремене наставе, а ученицима да активним учењем свеобухватније упознају прошлост. Он треба да у целини допринесе рационалнијем схватању прошлости, па самим тим и реалнијем доживљавању садашњости са свим својим изазовима и проблемима.

Додатни наставни материјал о учењу о Холокаусту треба да наведе ученике на размишљање о читавом низу веома важних и компликованих тема какве су употреба и злоупотреба власти и моћи, улога и одговорност појединаца, група и организација када су суочени са кршењем људских права, као и о томе да ли је и под каквим околностима у данашњем свету могућа појава геноцида. Учење о Холокаусту путем додатног наставног материјала пружа могућност ученицима да стекну свест о сложености историјског процеса уопште, као и да

сагледају разноврсне и слојевите историјске, друштвене, верске, политичке и економске прилике које су до Холокауста довеле.

У учењу о прошлости је важно да се историја представи на такав начин да се може разумети, а од виталног значаја је да се код ученика пробуди интересовање. Квалитетан додатни наставни материјал о Холокаусту и другим злочинима почињеним за време Другог светског рата ствара простор ученицима да иду корак даље: од активне потраге за информацијама, испитивања узрока и последица, извођења закључака, конструисања нових примера, до решавања проблема који се могу појавити и испитивања логике аргумената. Резултат који се на овај начин добије је функционално знање употребљиво у даљем школовању и ван њега. Настава о Холокаусту тако помаже ученицима да боље схвате како се јављају и развијају предрасуде, расизам, антисемитизам и стереотипи у било ком друштву, док истовремено доприноси развијању свести о вредности постојања различитости у плуралистичком друштву.

Управо додатни наставни материјали креирани по овакавом концепту, посебно из области историје, могу да изграде знања, вештине, разумевање и ставове који ученика оспособљавају за активно учешће у животу у демократском друштву.

Додатни наставни материјал *Естер*

Збирка *Естер* је пример новог концепта учења о прошлости који је развијен са циљем да се на иновативан начин – кроз форму едукативних графичких новела – прошлост приближи ученицима и на тај начин осавремени традиционална настава. Као таква, збирка *Естер* је пример добро осмишљеног и за наставнике и ученике припремљеног додатног наставног материјала који подстиче и доприноси унапређењу образовања о Холокаусту и другим злочинима немачких нациста и других окупатора и њихових помагача, као и другим савременим темама као што су антисемитизам, антициганизам, дискриминација и друге. Посебна вредност овог концепта је што је креиран на начин да помогне ученицима да размишљају у историјском контексту, и да раде као „млади историчари” који анализирају историјске изворе: историјске новине, фотографије и архивску грађу. Истицањем препознатљивих јавних локација у Београду као аутентичних историјских локалитета, како свакодневнице предратног живота, тако и драматичних догађаја за време рата и окупације, збирка *Естер* позива ученике да користе цели град као простор на којем се могу реализовати истраживачки задаци.

Настава на локацији или едукативна улога школских екскурзија

Бојана Анђелић, наставница српског језика и књижевности,
докторанткиња на Методици наставе на Филозофском факултету у Новом Саду

Одвајкада ученици радо иду на екскурзије. Екскурзије се дуго планирају, већ с почетком школске године, са великим нестрпљењем ишчекују и памте целога живота. Ученици имају потребу за активношћу, потребу за променом, потребу за ангажовањем, потребу за овладавањем собом на новом простору. Према Правилнику о програму за остваривање екскурзије у првом и другом циклусу основног образовања и васпитања (*Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 7/2010 од 24.8.2010. године), циљ екскурзије, као облика образовно-васпитног рада, јесте да допринесе остваривању циљева и задатака образовања и васпитања, циљева и задатака наставних предмета, као и непосредно упознавање с појавама и односима у природној и друштвеној средини, с културним, историјским и духовним наслеђем и привредним достигнућима. Дакле, школске екскурзије планирају се и организују за непосредно упознавање оне предметности која се налази изван учионице.

Успешност екскурзије зависи од читавог низа припремних радњи. Наставници (језика и књижевности, историје, географије, историје уметности и других предмета) врше темељне припреме почев од избора садржаја, преко места у наставном процесу и времена реализације, до припремања задатака и упутстава за ученике. Наравно, најпре треба узети у обзир захтеве наставних програма свих предмета које ученици изучавају у текућој школској години, циљ и задатке екскурзије, узраст ученика и свакако њихове психофизичке способности.

Искуство је показало да се ученици најчешће сећају оних часова који су организовани изван учионице. Ученици чезну за учионицом која нема четири зида. Дакле, промена простора је нешто што неоспорно доприноси њиховој мотивацији и стога простор треба пажљиво бирати. Треба обратити пажњу на изразе њихових лица када се пред њима укаже споменик који ће препознати

са слика из уџбеника из историје, читанки или каквих других извора – споменик који ће се наћи испред њих у свој његовој величини, постојаности и снази, који ће моћи да посматрају са свих страна, који ће моћи да дотакну.

Када је реч о основној школи, осми разред је нарочито погодан за часове систематизације градива који се могу комплексно организовати, уз међупредметна повезивања, што доприноси стицању и развијању опште културе ученика. Поред међупредметних повезивања, наглашена је улога организовања школских екскурзија. У том смислу, може се сугерисати више тема. За ову прилику издвојићемо једну: Најхладнија зима у Новом Саду. Промишљања о овој теми, разговори и каснија истраживања отварају друге о којима тек треба да се казује.

Сусрет са Кишовим записима и спомеником Породица на Кеју жртава рације у Новом Саду

Записи Данила Киша и споменик *Породица* на Кеју жртава рације у Новом Саду позивају на школски час Други светски рат или Србија у Другом светском рату или још уже Холокауст у Србији.

Ученици су се са стваралаштвом Данила Киша упознали у претходним разредима (обрађујући приче из збирке прича *Рани јади – Дечак и пас* у 5, *Вереници* у 6. и *Ливада, у јесен* у 7. разреду), тако да у уводном делу часу може да се изврши ретроспектива. Када су, годину раније, обрађивали *Ливаду, у јесен*, сусрели су се са Кишовим записима о тешком ратним годинама. И сада, годину касније, ваља припремити за сваког ученика примерак Кишових записа. Нека га прочитају у осами. Окренути ка Дунаву. Или од њега. Читање записа у топлој

учионици наспрам читања записа покрај јануарског Дунава, на истом оном месту на којем је стајао мали Киш. Утисак који се не заборавља.

Главни део часа треба посветити причи о Новосадској рацији. На тај начин направиће се увод за причу о Другом светском рату и страдању нашег народа, каква су била и страдања Јевреја у Холокаусту на нашим просторима.

Најхладнија зима у Новом Саду збила се у јануару 1942. године. Данило Киш је прве чулне импресије понео из Новог Сада, у којем се први пут срео са злом Холокауста. Описивао је панораму залеђеног Дунава, у који су гурали живе Србе и Јевреје не желећи да на њих троше метак. Присуствовао је сцени кад је и његов отац дошао на ред, али је (тада) преживео неким чудом, јер се рупа била зачепила од лешева, па је егzekуција била одложена за наредни дан.

Овај школски час може да буде уврштен у програм екскурзије у Нови Сад. Процес би могао да изгледа овако: Наставници деле ученике у групе и дају им задатке – једна група фотографише споменик из више перспектива, друга фотографише плоче са именима страдалих, трећа прави снимке Дунава и околине. Од припремљеног материјала моћи ће да направе кратак едукативни филм. Такође, пожељно је да први одлазак на локацију буде у присуству наставника. Сваки следећи може да буде групни или појединачни. Ученици могу да ураде интервју са пролазницима о томе шта знају о споменику и о догађају којем је исти посвећен (а можда је могуће организовати и интервју са неким од сведока или савременика рације). Наравно, чланови групе треба равномерно да расподеле задатке – неко припрема питања, неко интервјуише, неко фотографише, неко снима. Чланови наредне групе могу да посматрају локацију и затим своје утиске пренесу на папир (посредством речи или цртежа). Све ово је врло

битно, јер, по повратку, стечена знања и искуства треба интегрисати у наставни процес. Подсетимо, споменик је постављен тек 1971. године. До тада су Новосађани самоиницијативно одлазили на обалу реке и палили свеће (погледати документарни филм Мирослава Мике Антића *Споменик* из 1967. године).

Ученици воле да буду ангажовани. На овакав начин, изласком на локацију, боље ће да разумеју и науче историју. Питаће и интересоваће се шта је са преживелим, шта је са члановима породица умрлих, шта почива на дну Дунава, да ли су подводни археолози истраживали дно дунавског корита, да ли је још неко, попут Данила Киша, оставио записе, да ли су тадашње новине писале о овом догађају, где могу да их прочитају, шта крију архиве, кад су Јевреји дошли на наше просторе, како данас изгледа њихов живот и још много тога.

Треба узети у обзир да су се ученици са страдањем Јевреја први пут сусрели тек и само кроз причу о Ани Франк (у склопу предмета Српски језик и књижевност за 7. разред), а о страдању Јевреја на нашим просторима овлаш и само кроз записе Данила Киша. Од наставника зависи да ли ће на ову причу да стави тачку или пак запету.

У том смислу, збирка *Естеп* може да послужи као пример додатног наставног материјала који подстиче и доприноси унапређењу образовања о Холокаусту, али исто тако позива на наставу на локацији. Нпр. новела *Црвени аутомобил* позива на одлазак у Београд (Калемегдан, Београдски сајам, синагога Сукат Шалом, Теразије, Топовске шупе и др). Заправо, *Естеп* мотивише и наводи на даља истраживања не само на подручју Београда, већ ма којег другог града. О локацији се увек спозна више када се на њој нађе, него кроз сва упутства и описе на свету.

Драматизација историје и учење о Холокаусту

Мишко Станишић, директор мреже Тераформинг

Холокауст је геноцид над Јеврејима који су немачки нацисти и њихови помагачи систематски планирали и спровели у дело током Другог светског рата широм окупиране Европе, када је убијено шест милиона Јевреја. Као догађај без премца у историји, Холокауст је оставио вечити ожиљак на лицу Европе и савременог света. Док је свој страшни врхунац досегао током Другог светског рата на стратиштима и у логорима смрти, Холокауст је имао свој увод у годинама пре рата, као и свој епилог – који још увек траје, без којих је разумевање Холокауста непотпуно и недоречено. Тако ни Холокауст у Србији не почиње брујањем немачких авиона над Београдом, као што ни не завршава одјеком пуцња стрељачког вода код Јабуке, шкрипом и треском затварања врата душегупке, или замахом усташке каме.

Учење о Холокаусту није учење о смрти, већ учење о животу – оном којег више нема и оном који је упркос свему настављен.

Зато је Холокауст немогуће сагледати без увида у оно што је било и што је неповратно изгубљено, као и у оно што је након Холокауста остало и што још увек траје. А остала је, с једне стране, преживелима и њиховим потомцима тишина и празнина тамо где је некада био живот, сада испуњена гомилом бола, полупаним илузијама о човечности и савести и траумом која не може да зацели, а са друге стране, остало је нама – грађанима Европе и света – да се суочимо са историјским лекцијама, пре свега о нама самима, о сопственим изборима у тешким тренуцима, о друштву у којем живимо и, како Примо Леви рече, о ономе што, пошто је једном било, може бити опет.

Прича о прошлости

Историја, или повест, јесте у суштини прича – приповедање повести. Једноставним речима описан, задатак историчара јесте да нам исприча причу о

догађајима који су се у људском друштву десили у прошлости. Историчар то чини на основу истраживања историјских извора које проналази, сортира, анализира и тумачи у ширем и ужем друштвеном и историјском контексту, ослањајући се додатно на радове других историчара и научника сродних и комплементарних дисциплина, да би на крају овог процеса, својим језиком и на свој начин испричао причу, односно део приче који је истраживао. Историчар своју причу уграђује као сегмент у комплексну збирку историјских (са)знања о прошлости и тиме даје допринос нашем разумевању друштва и живота људи из прошлости.

Прошлост није само предмет интересовања историчара. Од памтивека – времена које памтимо – о прошлости приповедају старији који своја лична искуства и доживљаје из прошлих времена преносе млађима. Те приче које у кругу породице имају посебан значај, препричавају се и преносе с колена на колена као породичне историје, па и шире у локалној заједници која у тим причама препознаје себе, постајући део локалног историјског наратива и идентитета целе заједнице.

Користећи језик уметности: песму, покрет, слику или реч, уметници су приповедали и приповедају о догађајима и људима који су у њима учествовали. Посебно кроз писану реч, путем процеса драматизације књижевници оживљавају карактере, дијалоге и догађаје, омогућујући нам да из близине студирамо емотивне, моралне, психолошке, филозофске и друге дубоко људске аспекте историјских догађаја, за чије истраживање и анализу историјска наука нема инструменте.

Историјска наука свакако, али и сведочанства савременика, као и приповедање историје кроз уметност, све док се базирају на релевантним и веродостојним изворима, имају важну и легитимну улогу у бољем разумевању прошлости, па тако и своје место у учионици. У савременом приступу образовању, кроз међупредметно повезивање, стварају се нове могућности за комбиновано

кориштење различитих начина и медија преношења информација о прошлости, а на наставнику је да дефинише педагошке циљеве, као и да процени примереност материјала узрасту ученика.

Из те перспективе намеће се питање који су циљеви учења о Холокаусту. Истраживање о учењу о Холокаусту нам показује да не постоји јединствен одговор на ово питање и да се углавном своди на то да га наставници тумаче различито. Неко сматра да је учење о Холокаусту пре свега преношење знања о историјским чињеницама, мање-више као и о било којем другом историјском догађају о којем се "мора знати" јер је део основне опште културе и образовања. Други сматрају да је смисао учења о Холокаусту пре свега у сећању на жртве, које кроз учење чувамо од заборава, и да је као такво природан део културе сећања, те спада у корпус националног и европског историјског наратива. Неки, опет, фокус стављају на историјске лекције са којима се свет суочио након Холокауста и које су послужиле као темељ савремених друштвених вредности. Многи наставници основни значај учења о Холокаусту виде пре свега у аналитичком поређењу ситуације у којој су се за време нацизма нашли Јевреји, са различитим појавама у данашњем друштву, са циљем да ученици развију способности да препознају и реагују на читав низ савремених друштвених проблема. По томе би учење о Холокаусту доприносило васпитању за демократију и грађанско друштво, образовању за људска права, учењу о разноликости, толеранцији, плурализму и борби против дискриминације и ксенофобије у нашем окружењу.

Сваки наставник који се упусти и учење о Холокаусту мора јасно да дефинише свој циљ, а из тога се даље, саме по себи, намећу различите могућности за кориштење књижевности и других облика нарације кроз уметност у учењу.

Опис Холокауста је у едукативном контексту пролазио кроз читаву генезу, од првог рефлекса да о ужасу Холокауста младим генерацијама не треба ни говорити, до супротног – до усредсређења на слике ужасе несхватљивог мучења и масовног убиства без премца у историји. Савремени приступ учењу о Холокаусту фокусира се на живот и појединачне личне приче, управо да би жртвама вратили људско лице и достојанство.

Учећи о Холокаусту, ученик стиче свест о комплексности историјског процеса и перспективе о томе како различити фактори – историјски, социјални, верски, политички, економски и други – могу допринети дезинтеграцији људ-

ских и грађанских права, и како цело друштво, укључујући све инструменте којима располаже држава, могу стати у службу уништења једног целог народа и сваког трага о његовом постојању.

Књижевност и учење о Холокаусту

Учење о историји кроз књижевност отвара могућности да се ученици ангажују и емотивно и интелектуално на један сасвим други начин. Књижевна дела о Холокаусту нам могу дати увид у друштво пре, за време и после Холокауста, у живот, мисли и осећања не само жртава, него и пасивних посматрача, оних који су покушали да помогну, као и злочинаца и њихових сарадника. Посебно важна улога књижевности јесте у представљању огромне трауме коју носе генерације потомака оних који су преживели, откривајући нам на тај начин да директне последице Холокауста досежу до данашњег дана.

Литературу о Холокаусту могу чинити новеле, приповетке, мемоари, дневници, проза и поезија, који нам дају увид у догађаје, друштво и људе који су га сачињавали, пре, за време и после Холокауста. Како је Холокауст сам по себи веома комплексан историјски феномен, сваки увид у његове различите сегменте користан је допринос његовом бољем разумевању. У том смислу, веома различита литерарна дела, која на изглед немају никакве везе ни са временом ни са темом Холокауста, могу бити изврсна полазна тачка за осветљавање неког елемента битног за разумевања Холокауста.

Путем обрађивања ове материје, кроз књижевност одабрану за одговарајући узраст, можемо избећи суочавања са сценама смрти и ужаса, за које је још одавно сасвим јасно утврђено да не само што не помажу у бољем разумевању Холокауста, него напротив, међу млађима стварају аверзију и трауму.

Историјски извори се базирају искључиво на чињеницама, а књижевност, грубо речено, на доживљају тих чињеница. Како улазимо у доба у којем више нећемо имати преживелих сведока Холокауста, сви извори знања о овом историјском догађају ће добити на значају. Истовремено, нови изазов представљају покушаји ревизије историје. Због тога је изузетно важно правити јасну разлику између књижевног дела, или било којег другог облика драматизоване уметничке нарације са једне, и примарних историјских извора са друге стране.

Како писати књижевност након Холокауста?

Др Василије Милновић, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд

*Тражили смо тако мало: да човек проживи на овом свету
од рођења до смрти и да ништа не зна о рату.*

Давид Гросман, *Види под: Љубав*

У старозаветној *Књизи о Јову* праведни Јов након градативног страдања у једном тренутку запита Бога који је смисао његовог трпљења, патњи човечијих уопште и самим тим који је смисао људског живота на земљи. Бог му се јавља и обраћајући му се из вихора даје му одговор који је наизглед рационално несхватљив. Он му говори о једнорогу, слону и крокодилу, а све то обичан човек не може да разуме. Једино се из овог одговора може извући закључак да је Творац несхватљива сила и да су одговори на људска вечита питања човеку недоступни. Па ипак, уколико пажљивије анализирамо овај Божији одговор Јову, приметимо да он поседује извесни тотемски карактер. Уколико знамо да су тотеми прва и најранија људска уметност, којом су се служили древни људи, могуће је извести закључак да је одговор на људска вечита питања заправо лепота. Односно, једино се кроз књижевност може дати или наслутити одговор на ова питања. Од тог древног почела, па у наредне векове, неопходни састојак сваке идеје хуманитета јесте књижевност. Другим речима, уколико желимо да почнемо да одговарамо на питање о суштини, морамо почети да причамо причу.

Тумачити књижевне записе изузетно је важан и одговоран посао, јер књижевност сведочи о емоционалној, дубинској и психолошкој историји човечанства, која је каткад валиднија и аутентичнија од историографских података и

научних чињеница. Обично се каже да се о Француској буржоаској револуцији више и боље научи из дела Виктора Игоа, него из историографских књига, или о Наполеоновим ратовима из Толстојевог „Рата и мира”. Сличне примере бисмо могли пронаћи и у српској књижевности, у којој се, примера ради, о Првом светском рату може све научити из романа „Дан шести” Растка Петровића или о животу у Босни кроз историју из приповедака Иве Андрића. То не треба да чуди, јер врхунска књижевност има снагу да предосети догађаје у стварности, дубински их доживи када се догоде и естетски их обради.

Ово нарочито долази до изражаја код крупних историјских догађаја као што је Холокауст. По размерама уништења и бездушности самог чина по себи потресан, овај историјски процес је био предмет многих књижевних обрада и још увек није исцрпена сва комплексност и дубина, како фактографије овог историјског чина, тако и психологије, емоција, унутрашњих дилема и драматичних одлука свих његових протагониста, од жртава до џелата, од пасивних посматрача до оних који су му се херојски опирали. Велики филозоф Теодор Адорно тврдио је да писање поезије после Аушвица не само да није могуће, већ представља чин варваризма. Још даље одлази велики италијански писац Примо Леви за кога је постојање Дахауа доказ непостојања било каквог смисла у свету. Зверски покољ шест милиона невиних људи заувек је избрисао сваку помисао на идеју хуманости и људске доброте, показавши за шта је све људско биће способно. Ипак, управо је књижевност била ту да подржи живот као такав.

Прва књижевна дела о Холокаусту су настала од стране самих учесника и сведока ове историјске трагедије. Можда најпознатији такав запис јесте „Дневник Ане Франк”, јединствено сведочанство једне девојчице о прогону Јевреја.

Стога, улога чувара историјског сећања и чување од заборава жртава Холокауста посебан је допринос светске књижевности, који се може ишчитавати из дела попут оних Примо Левија или Имре Кертеса.

Јуда Халеви (1075–1141.), Готхолд Ефрајм Лесинг (1729–1781.) и Јан Потоцки (1761–1815.) су били међу првима који су колонизаторској Европи указивали на значај појединачног људског живота и данас спадају у ред највећих писаца међурелигијске толеранције. Ова традиција европске толеранције на ванредан уметнички начин се очитује и у српској књижевности, и то није случајно, јер је српски народ кроз своју историју, налик јеврејском, искусио муку прогањања и историјског фалсификовања. Године 1983. у ондашњој Југославији излазе две књиге које ће српску књижевност винути у саме врхове светских књижевних збивања. Једна је „Енциклопедија мртвих” Данила Киша, а друга „Хазарски речник” Милорада Павића. Обе ове светски познате књиге, представљају наставак традиције толеранције и, у извесном смислу, представљају завршну истину човечанства: оба дела су дата у лексиконско-енциклопедијској форми, а енциклопедија је по себи најдемократскија књижевна форма. Она је врхунска форма хуманизма, јер иако се у лексикону истина више не налази ни у једној посебној одредници, она се слугути у форми, у целини енциклопедије. Управо је Холокауст, дакле, у модерно доба указао свету на значај сваког по-

јединачног живота и зато, као што Хомер набраја бродове античких јунака, Киш у својој књизи набраја смрти. Иако без директне везе са Холокаустом, Павићева књига представља врхунски израз међуконфесионалне толеранције и за француског критичара Филипа Третијака (*Philippe Tretiak*) зато представља „прву књигу 21-ог века.”

Да ли је данашњи постенциклопедијски свет у исто време и постхумани? Да ли хуманитет има шансе да преживи у техничкој стварности која нас окружује и константно напредује? Да ли је данас тема Холокауста помало заборављена и смештена на маргине интересовања? Или нам књижевно сведочанство једног Давида Гросмана или у српској књижевности Давида Албахарија ипак саопштавају да ће се управо на пољу књижевности и културе разрешити питање куда ћемо као друштво ићи: хоћемо ли бити на маргини друштвено-политичких догађаја, или ћемо правити нешто изнад тога, нешто што је много боље, вредније и лепше од свакодневне политике, мрачне историје или инертног друштва? Негде на том путу треба тражити и нову улогу књижевности у мултидисциплинарном приступу образовању, посебно о комплексним историјским догађајима у којима се лице људскости толико деформише да га је тешко препознати, још теже разумети, а сасвим немогуће објаснити искључиво инструментима које нуди само историјска наука.

Изван домашаја историјске нарације – улога књижевности у поимању непојмљивог

Биљана Албахари, Народна библиотека Србије

Наука, поготово историјска, још увек, и у задње време све више, истражује Холокауст и покушава да објасни овај и даље необјашњив феномен. Резултати ових напора нимало нису занемарљиви. Али, бављење историјским чињеницама не може у потпуности осликати све страхоте са којима су били суочени, у највећој мери Јевреји, у том можда најгорем периоду цивилизације. Због тога је књижевност, и то не само она која се директно односи на Холокауст и његове далекосежне последице, него и на све раније разорне догађаје наталожене у јеврејском искуству, нераскидиво повезана са историјом, археологијом и архивистиком. Писци попут Јосифа Флавија у „Јудејским ратовима”, те многобројни други потом који су писали на трагу уништења Првог и Другог јеврејског храма, расејања, инквизиције, прогона из Шпаније и Португала, стварање гета, Холокауста, и инкарнација антисемитизма и дискриминације, као хроничари свог времена осликавали су велике историјске догађаје и, истовремено, на историјским чињеницама градили епске описе, људске карактере, индивидуалне и националне судбине, оплемењујући их још и својим коментарима и филозофским порукама. Све то учинило је да њихова дела буду универзално прихваћена и да, поред историјског, имају неспорни уметнички и књижевни значај.

Књижевност у контексту учења о Холокаусту у временима без живих сведока

Статистика констатује да је пред почетак Другог светског рата, 1940. године, на територији данашње Србије живело 33.800 Јевреја и да је само њих 1.200 преживело рат, тако да је у Србији током Холокауста убијено 83% јеврејске популације. Датуми и бројеви, иако неоспорне историјске чињенице, не могу дати потпун одговор на мноштва питања о насилном гашењу живота милиона,

посебно она најдубља, људска, везана за мисли и осећања директних протагониста ових догађаја, како жртава, тако и злочинаца и пасивних посматрача. С друге стране, у књижевности се, као исходу или парафрази стварности, могу наћи исконски, хуманији и увек актуелни одговори, али и нове непознанице и дилеме, који кроз субјективне доживљаје и личне ставове аутора представљају одраз онога што нас окружује или као појединце испуњава.

Док убијени више не постоје, иза неких од њих остали су потомци, пријатељи, сапатници и саборци који могу барем делимично да говоре у њихово име. Повратак у прекинути живот, макар и симболично, могу омогућити једино сећања, усмена и писана предања и непосредни разговори са преживелима који не престају да памте.

У послератној светској књижевности бројна су литерарна дела, која се базирају на казивањима преживелих и која на болно упечатљив начин говоре о личним, породичним, и о судбинама целих јеврејских заједница које су потпуно уништене у Холокаусту. И у нашој земљи објављују се књиге, романи, мемоари, приче, научни и стручни чланци и интервјуи из којих се може реконструирати историја скоро целе јеврејске заједнице некадашње Југославије: пре свих књиге „Јевреји и Срби у Јасеновцу”, „Јеврејке говоре”, „Страдање и спасавање српских Јевреја”, „Живи и мртви: разговори са Јеврејима”, нашег познатог публицисте и неуморног сакупљача и чувара драгоцених и потресних сведочанстава о људским судбинама Јаше Алмулија, а потом и књиге једног од најзначајнијих истраживача историје Јевреја на простору бивше Југославије, историчарке, новинарке и списатељице Жени Лебл: „До коначног решења” и „Одједном друкчија. Одједном друга: сећања и заборави”. Српска и јеврејска књижевност, макар колико и историографија, непроцењиво су обogaћене овим изузетним (ауто)биографским делима која потресно сведоче о једном непојамном страдању.

У домаћој и светској књижевности у много мањој мери су заступљена дела чији аутори пишу о перспективи злочинца. Ослањајући се на историјске чињенице, у потресној књижевној исповести, Беата Ниман, кћерка ратног злочинца Бруне Затлера, у књизи „Мој добри отац“, сурову и огољену нацистичку стварност претвара у роман о судбини човека кога је властити избор одвео у злочин са којим се никада до краја није суочио и признао своју кривицу.

Улога књижевности у односу према преживелима и њиховим породицама

Холокауст у свеукупном његовом значењу на најдубљи и најдиректнији начин утицао је на судбине, како малобројних преживелих, тако и њихове деце, унука – друге, треће и будућих генерација. Кроз идентификовање са сведочанствима преживелих и приче о онима којих више нема, свака нова генерација носи у себи „запис“ који је, као и логорски број којим су тетовирани њихови преци у Аушвицу, постао јединствени знак јеврејског идентитета, нешто са чим се живи и од чега се никада не ослобађа. Књижевност заснована на таквим искуствима има непроцењиву, не само историјску, него и педагошку, психолошку и општељудску вредност, и као споменик који чува од заборавља, и као агенс зацељења дубоке трауме.

Популарна породична сага Гордане Куић, на пример, испричана кроз „балканску трилогију“ („Мирис кише на Балкану“, „Цват липе на Балкану“ и „Смирај дана на Балкану“), говори о неколико генерација њених предака, о рату, Холокаусту и данашњици. Целокупна трагична повед једне од многобројних јеврејских породица, заснована на сећањима, писмима, фотографијама и документима, преплетена је са историјом јеврејске заједнице и преломним тренуцима читаве наше земље. Овај роман, као и други њему слични, може се читати на више нивоа који су међусобно повезани и условљени – као хроника, као интроспекција, као историјско-етнографски материјал, као културно наслеђе – али тек у њиховом укрштању може се сагледати целовита структура и открити сва његова значења.

Слично је и са аутобиографским романом „То је био само пикник“ ауторке Рели Алфандари Пардо, која је, слично Ани Франк, била скривена током окупације, и на срећу, преживела тешке ратне године и трагичну судбину своје породице. Многоструки слојеви ове књиге, писане једноставним дечијим језиком, покрећу и мноштво дилема, разоткривају обиље предрасуда и заблуда, као што

и дају драгоцене историјске детаља. Међу њима су можда најважнији начини како се сусрећемо и са злом и са љубављу.

Књижевност културу сећања чини занимљивом и актуелном младим генерацијама

„Људско је памћење чудесно, али непоуздано оруђе... Сећања похрањена у нама нису уклесана у камен; не само што теже да с годинама нестану, већ се често мењају, па чак и увеличавају, попримајући непозната обличја.“ Ове речи је написао Примо Леви, вероватно најзначајнији писац који је преживео нацистички логор уништења и писао о њему. То вазда варљиво сећање књижевност искушава на неупоредив начин, сједињујући и демонтирајући односе историје, моћи и политике. Управо због тога велика је и одговорност да се од заборавља сачува сећање на јеврејску заједницу у Србији, поготово због тога што је она на овим просторима постојала и опстајала вековима, и својом делатношћу допринела привредном, друштвеном и културном развоју Србије. Јевреји су се, такође, са израженим осећањима патриотизма у најтежим историјским искушењима за Србију борили и достојанствено за њу гинули.

Реченица којим почиње Толстојев роман „Ана Карењина“ говори како „све срећне породице личе једна на другу, свака несрећна породица, несрећна је на свој начин“. Могло би се томе додати и да историја сваке појединачне породице у добру личи једна на другу, али у злу, посебно у случају Холокауста, постаје беспримерна и неупоредива. Они који су успели да преживе, са преживљеним страхотама и наставком живота у десеткованој заједници, суочавали су се и борили свако на свој начин.

Један од тих начина је „отварање кутија сећања“ у којима се могу наћи давно приметити и заборављени предмети, фотографије, документи и многе друге важне и неважне „ситнице“, које су биле део живота наших породица и предака. Тако је Михал Тулпан сачувала богату породичну заоставштину која сведочи о животима њених сродника који су страдали током Другог светског рата. Животи њених родитеља, Магде и Моше, везани су за Сомбор. Највећи део њихових фотографија настао је у Сомбору пре, током и непосредно након завршетка Другог светског рата. На њима су, поред чланова породице, забележени и овековечени и многи Сомборци. Бројне групне фотографије, као и портрети изузетне експресивности, дочаравају давно прошла времена. Стога

је изложба и монографија „Кутија сећања” начин да се кроз фотографије једне обичне, а у исто време и потпуно посебне сомборске породице, проговори не само о Холокаусту него и о XX веку на овим просторима.

Са сличном идејом прикупљања сведочанстава о заборављеним појединцима и заједницама настала је изузетна монографија „Од живота до живота преко Холокауста”, у којој се кроз различите литерарне форме и кроз призму разних аутора, описује некадашњи и данашњи живот суботичких Јевреја – традиција, куће, гробља, синагога, свакодневница, најбољи дани, успони, падови, жеље и стремљења, и на крају, и ненадокнадиви губици.

Приближавање теме Холокауста кроз литературу која осликава јединственост, колорит, симболику и богатство јеврејске културе, испред пуке статистике ставља људско лице, и на тај начин помаже младима да је боље сагледају, да размишљају, саосећају и разумеју.

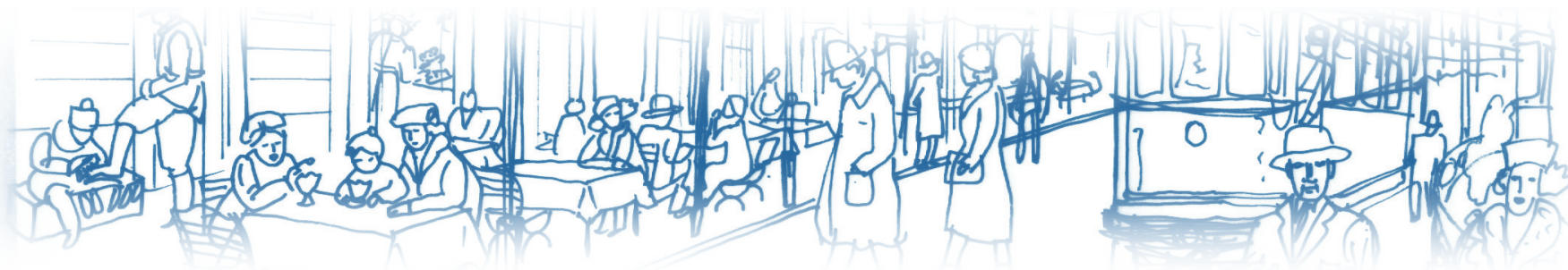
Библиотека и библиотекар у савременом учењу о Холокаусту

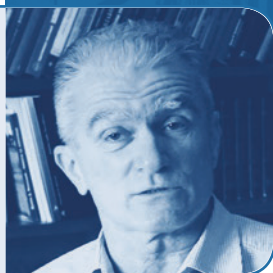
Данас је доступност информација изузетна и одавно не зависи од времена и простора у коме се налазимо. Ипак, претраживање, проналажење и сортирање квалитетних и поузданих информација представља велики изазов, јер се извори о Холокаусту на светском нивоу, могу мерити вишемилионским цифрама. Осим оних који се могу наћи у добро организованим класичним и електронским библиотечким каталозима великих светских библиотека, архива и специјализованих институција које се баве изучавањем Холокауста, постоји и мноштво нетачних, фалсификованих и злонамерних материјала намерно пласираних у циљу порицања или искривљавања историје Холокауста. Такво мно-

штво и разноликост квалитета извора корисницима представља проблем и захтева дуготрајан процес филтрирања и селектовања података. Стога је задатак библиотекара који ради на идентификовању садржаја и литературе о Холокаусту веома одговоран и захтеван. Али, кроз мрежу стручних и поузданих сарадника и сарадњу са другим библиотекама, музејима и архивима у земљи и у иностранству, овај задатак библиотекар са успехом извршавају. Јавности недовољно видљиви извори – књиге, зборници, часописи, новине, чланци, документи и рукописи, кроз добро организоване збирке могу се учинити доступним и видљивим. На сличан начин се кроз сарадњу са сродним институцијама у Србији, сва локално и национално окупљена грађа о Холокаусту може интегрисати на јединственој платформи и потом повезати са најважнијим базама података и центрима за његово изучавање.

Додатна вредност оваквог начина прикупљања литературе о Холокаусту је израда различитих колекција – од оних које идентификују елементарну, најчешће недостајућу литературу о Холокаусту, пре свега из области књижевности, историје и хуманистичких наука, преко необјављених радова, прича преживелих, приватних колекција, препорука и избора за педагошки рад, чланака из зборника, часописа и новина, записа о другој и трећој генерацији потомака преживелих Холокауста, па све до сродне литературе о антисемитизму и настанку и развоју нацизма.

Неопходни кораци пред нама су даље повезивање и још чвршћа сарадња библиотекара са другим сродним струкама кроз радионице, предавања, семинаре, изложбе, обележавање дана сећања, педагошки рад и расветљавање различитих аспеката Холокауста, а посебно продубљивање сарадње између школа и библиотека на овом пољу, као и активније учешће библиотекара у улози носиоца образовања о Холокаусту.

Историјски извори су свуда око нас

Др Милан Кољанин, историчар

Одрастање и сазревање сваког од нас резултат је стицања знања о себи, породици, свету који нас окружује. Та знања укључују и свест о томе да смо ми и свет око нас само део дугог историјског трајања у чијем средишту је човек и његово деловање током више хиљада година. Наша сазнања о прошлости стицху се пре свега захваљујући резултатима историјских истраживања која се записују на прикупљању и проучавању *историјских извора*, односно свега оног што нам омогућава да реконструишемо живот људи у прошлости. У најширем смислу историјски извори су свуда око нас и на нама је да се определимо шта нас из историје занима и да затим одредимо које ћемо изворе да проучавамо.

Најважнији су писани историјски извори, који се чувају у архивима и библиотекама. Драгоцени су и они који говоре о свакодневном животу људи, религији, о привредном животу и културном стваралаштву. За оне који проучавају савремену историју велика предност је што још постоје живи сведоци и што су историјски извори много богатији и разноврснији него за раније периоде. Напредак науке омогућио је да се и визуелно, путем фотографије, филмског, телевизијског, видео и дигиталног записа још више приближимо времену и темама које нас занимају или које проучавамо. То је са друге стране повећало могућност кривотворења и манипулација са овом врстом историјских извора.

Основни захтев који се поставља пред историчара јесте да прикупи што је могуће више историјских извора који непосредно или посредно пружају податке о некој теми и да их критички вреднује. При томе морамо бити свесни да се историјски извори врло често уништавају или су недоступни, најчешће из политичких разлога. Један од најбољих примера за уништавање историјских извора је пример Холокауста.

Битан део политике нацистичке Немачке спровођене током Другог светског рата било је потпуно уништење јеврејског народа у Европи. Иако су на-

цисти настојали да оставе што мање трагова о систематском убијању Јевреја, то није могло да остане тајна. Бројни су посредни и непосредни историјски извори, који омогућавају да се утврде битне чињенице о процесу уништења Јевреја. Остали су и малобројни сведоци догађаја о којима често нема других историјских извора.

Од првих дана немачке окупације Београда и Србије мере дискриминације Јевреја биле су јавне, али то није дуго остало тако. После почетка устаничких борби у новинама је објављивано да су за одмазду стрељани „комунисти и Јевреји”, оглашавано је и постављање комесара над јеврејском имовином. Следило је интернирање свих јеврејских мушкараца у логору у Топовским шупама. Током јесени 1941. године сви они су упућивани „на рад”, како су неки од њих писали својим породицама из логора. Праву истину знали су само организатори убијања и малобројни невољни сведоци који су закопавали жртве. Сви преостали Јевреји, углавном жене и деца, током децембра 1941. године интернирани су у логору на Београдском сајмишту, са њима и велика група ромских жена и деце. Од краја марта до 10. маја 1942. године заточени Јевреји су убијани у камиону-гасној комори. Београђани су готово свакодневно гледали злочобни затворени камион како пролази улицама, али се о његовој правој намени није смело јавно говорити.

Спискови заточеника у логору у Топовским шупама и на Београдском сајмишту су уништени. Међутим, сачувани су извештаји немачких официра који су спроводили стрељања јеврејских и ромских мушкараца у јесен 1941. године. О броју Јевреја у логору на Сајмишту поуздан извор су извештаји Београдске општине о испорукама хране логору. Бројеви заточеника за које је храна испоручивана стално су се смањивали да би крајем априла 1942. били неколико пута мањи него у децембру 1941. године. То је било време када се приводило

крају убијање заточеника. И немачки и српски историјски извори говоре о „пресељавању” Јевреја из логора, што је био еуфемизам за њихово убијање. О животу заточеника логора на Сајмишту сведоче и писма храбре добровољне болничарке Хилде Дајч, као и изјаве малобројних пуштених Јеврејки.

Велики део историјских извора о Холокаусту прикупиле су комисије за ратне злочине формиране после ослобођења Београда и Србије. На основу њих добијена је слика о обиму и динамици процеса убијања Јевреја у Србији, али су многа питања и даље остала без одговора. Наредних деценија нова истраживања су омогућила историчарима да створе много потпунију слику о Холокаусту у Србији. У међувремену постали су доступни поједини архивски фондови, систематски су прикупљана сећања преживелих, неке породичне заоставштине су постале доступне историчарима. На пример, недавно су постала доступна писма једног заточеника логора у Топовским шупама која је слао својој породици, чиме су наша знања о овом мало познатом логору умногоме допуњена. Велику улогу у напорима за што потпунија истраживања Холокауста

имао је Историјски архив Београда, у којем се чувају неки од најзначајнијих фондова за ову тему.

У неговању сећања на Холокауст незаменљива је улога школских уџбеника и додатних наставних средстава. Међу њима се по много чему издваја наставни материјал *Естеп*. На основу бројних и разноврсних историјских извора на примерен начин је представљен живот јеврејске заједнице у Србији у периоду између два рата и њено страдање у Холокаусту.

Велику улогу у неговању сећања има и организовање изложби, обележавања места и значајних датума везаних за Холокауст. На жалост, ни простор некадашњег логора у Топовским шупама ни логора на Београдском сајмишту нису уређени као меморијали где би неговање сећања на Холокауст могло да буде континуирано и организовано. Неговање сећања на Холокауст, као део историје Србије у Другом светском рату, има изузетан значај и због покушаја ненаучне реинтерпретације наше недавне прошлости. То је уједно и најбоља брана против ширења нетрпељивости, ксенофобије, расизма и антисемитизма.

Историјски архив у учионици историје

Тијана Ковчић, Историјски архив Београда

Архив је јавна установа која чува, штити, стручно обрађује и даје на коришћење културну баштину – писане, штампане, звучне и дигиталне документе државних органа, јавних институција и значајнијих личности и организација. У Историјском архиву Београда чува се тринаест километара историјског наслеђа главног града, који сведоче и о мирним и о ратним временима, и о свакодневном животу и о несвакидашњим данима у животу престонице.

За наставника историје и његове ученике архив може бити место за директан сусрет како са изворима и подацима који се тичу одређене личности и догађаја, тако и са истраживачким процесом. Архивиста, који је на извору података и добро познаје фондове који се у архиву чувају, упутиће истраживаче у ком правцу да истражују, шта им може бити од користи и шта могу очекивати да нађу у појединим фондovima.

Толико су инспиративна и значајна документа истраживана кроз разне фондове да заједно, обједињена, могу да реконструишу живот обичног човека, од његовог рођења па све до смрти, истовремено приказујући и историју читаве заједнице.

Када почиње да саставља коцкице једне приче, архивиста Историјског архива Београда прво полази од картона житеља – то су пријаве боравка становника главног града, који садрже основне личне и породичне податке о београдском становништву, а који нас упућују у ком правцу даље да истражујемо.

Прича о Исаку Дарси

Бењамин Дарса регистрован је као становник Београда 1924. године. Његова пријава боравка чува се у Картотеци житеља Београда у оквиру фонда Управа града Београда. Из његовог картона сазнајемо да је рођен у Земуну

1896. године, да је био чиновник Француско-српске банке, ожењен Естером-Стелом, рођеном Калеф, из Београда, а извод из књиге венчаних указује да су се венчали 18. новембра 1923. године у синагоги Бет Израел. Из картона житеља затим сазнајемо да је породица живела прво у Улици деспота Ђурђа бр. 6, затим да су се преселили у Господар Јованову улицу, где су дана 29. маја 1926. године добили сина Исака.

Године 1927. породица се поново сели, овај пут у своју нову кућу у Улици принца Евгенија бр. 19 (данас Улица браће Барух). У фонду Општине града Београда, у техничкој документацији чува се план и документација ове грађевине, коју је пројектовао инжењер Фрања Урбан. Фрања Урбан је пројектовао у то време и нову синагогу у Београду 1929. године. На пројекту је уписано да је власница куће била Естера Калеф.

Из документације фондова београдских школа сазнајемо да је Исаак Дарса похађао у комшилуку Основну школу „Јанко Веселиновић”, а у дневнику ове школе видимо да је Исаак имао тројке из свих предмета, осим из владања, које је било оцењено четворком. Након завршене основне школе, дванаестогодишњи Исаак уписује Прву мушку гимназију школске 1938–39. године. Оцене му у првом разреду нису биле сјајне, због чега, уз дозволу директора полаже разредни испит на крају године. Података о његовом даљем школовању у овој гимназији нема. Можемо само да нагађамо зашто је млади Исаак пустио у школи, и да ли су можда због тога његови родитељи одлучили да га уместо на даље школовање пошаљу на изучавање заната, али са сигурношћу знамо да у фебруару 1941, непосредно пред почетак рата, Исаак постаје трговачки ученик у радњи „Бенвенисти и Пинкас”, која се налазила у Коларчевој улици 4, а која се бавила продајом конфекцијских производа. Он одмах потом подноси захтев Удружењу трговаца мануфактурном, текстилном и помодном робом да му из-

дају пословну књижицу. У молби коју подноси Удружењу Исак је предао и своју фотографију. Главни јунак у причи добија и лик. Исак, шеснаестогодишњак на фотографији, личи на своје вршњаке данас.

И ову причу прекинуо је рат, јер је, као и већина београдских Јевреја, породица Дарса страдала у Холокаусту. Податке о томе налазимо у рејонским народним одборима, првим органима власти у ослобођеном Београду. Непосредно након рата народни одобри су почели да прикупљају податке о настрадалим лицима у току Другог светског рата. Пријаве о настрадалима подносили су преживели рођаци, комшије и државни службеници.

Страдање породице Дарса пријавила је Регина Калеф Ешкенази, сестра Естере Дарсе, Исакове мајке. Она је 23. августа 1945. године пријавила да су Стела и Исак Дарса одведени у логор на Сајмиште 1941. године, а да је Бењамин Дарса у октобру 1941. године одведен на Ташмајдан. Иста Регина Калеф поднела је и пријаву ратне штете у име Бењамина Дарсе, у којој је описала материјалну штету коју је породица Дарса претрпела. Тако она наводи да је окупатор одузео породици целокупан намештај: спаваћу собу, трпезарију и кухињу, два

тепиха, два лустера, један радио апарат, комплетну мушку, женску и дечију одећу. Такође, наводи да је породици одузет вредан накит: бисери, брилијантске минђуше, мушки и женски брилијантски прстен, један дијамантски прстен и једна златна брезлетна са брилијантима.

Европске базе података и грађа архива у региону могу послужити да се још по који податак пронађе. Тако се на сајту Geni.com могу пронаћи слике Стеле и Бењамина Дарсе, као и основни лични подаци који се слажу са свим подацима које смо ми већ пронашли. Подаци о њиховој смрти могу се пронаћи и у бази података Архива Јад Вашема у Израелу.

Истражујући причу о породици Дарса кроз предочена документа, пред ученицима ће, кроз податке о животу једног шеснаестогодишњака, оживети свакодневница предратног Београда, као и судбоносни догађаји из 1941. године. На овај начин ученици ће се директно упознати и са радом архива, начином коришћења архивске грађе, али и са улогом коју имају примарни извори као директни историјски докази, посебно у време када смо сведоци покушаја оспоравања и искривљења историје.

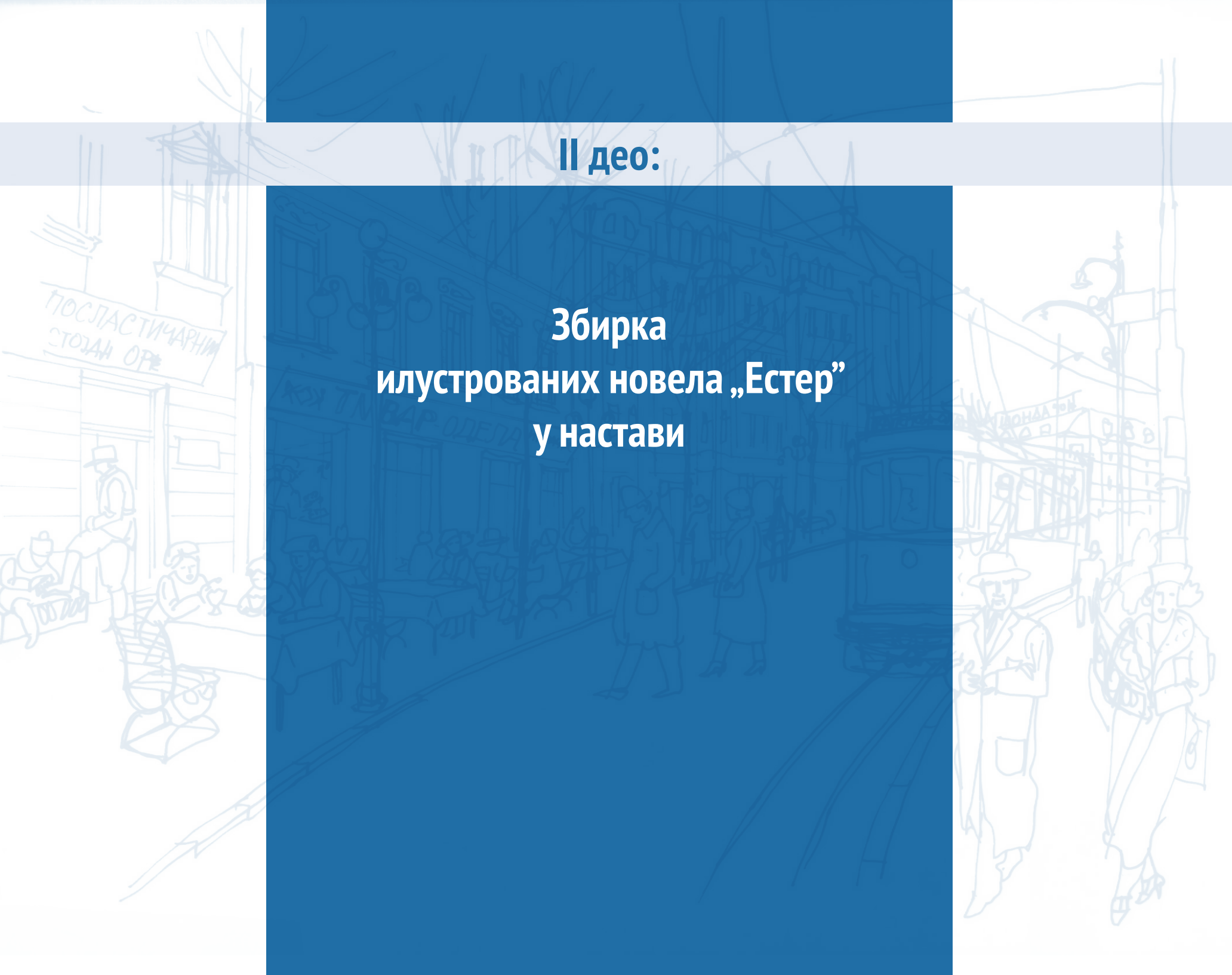

T6

II део:

Збирка
илустрованих новела „Естер”
у настави

Едукативни концепт *Естер*

www.ester.rs

Између осталих, Давид Албахари овако описује свој роман *Гец и Мајер*: „Роман Гец и Мајер је заснован на историјским чињеницама из бројних извора али је ипак прича која поштује чињенице у оној мери у којој то њој одговара, јер описујући страдање једне породице у Србији, описао сам на симболичан начин судбину целе јеврејске заједнице.”

Догађаји представљени у графичким новелама *Естер* су истинити, поткрепљени релевантном историјском грађом и сведочанствима – али, наравно, драматизовани и прилагођени циљној групи и едукативној намени. У случају прича у збирци *Естер*, драматизација је рађена са специфичним педагошким циљем да се у приче унесу елементи који ће отворити могућност учења о одређеним карактеристичним темама као што су нпр. отпор, колаборација, избеглице, пљачка јеврејске имовине, јеврејска култура и обичаји, итд.

Понекад прича главне јунаке води на места и у време када се важни историјски догађаји одвијају да бисмо могли да их опишемо – мада у стварности они можда нису лично били присутни. Такође, истинита искуства различитих фамилија су у неким случајевима обједињена у једну причу. Као на пример у новели *Црвени аутомобил*, где је описано како је отац сину дао своју капу приликом њиховог расанка у логору Топовске шупе. У стварности, то су били један други отац и син, али је историјска чињеница да се то заиста догодило. Уосталом, као мноштво других драматичних, људских и емотивних момената који су се заиста одиграли, ми смо сматрали да их је вредно записати, сачувати од заборављања и представити, и то управо у форми едукације о Холокаусту. Ипак је важно напоменути да су све такве интервенције рађене уз строго поштовање историјских чињеница и уз консултације са стручним тимом да се ни случајно не би довели у питање акуратно представљање важних историјских догађаја.

Графичке новеле *Естер* су базиране на онолико историјских детаља и података о главним ликовима прича колико смо могли да пронађемо и утврдимо,

и не представљају покушај да испричају њихове личне приче, него су збирка различитих искустава и судбина сакупљених у формат који треба да послужи сврси учења о Холокаусту. На овај начин покушали смо да понудимо материјал који ће ученике инспирисати на један други, емотивно ангажованији начин, отварајући могућност за креативни и истраживачки рад. На известан начин, инспирацију нам је пружио читав низ дела различитих уметничких форми који ову тему обрађују.

Разноврсне могућности за учење и истраживање

Збирка *Естер* нуди разноврсне могућности за учење о животу пре и за време Другог светског рата, о историји и култури Јевреја у Србији, антисемитизму, узроцима и последицама Холокауста.

Приче и илустрације су многослојне, креиране са мноштвом детаља који могу да послуже као полазна тачка за даљи истраживачки рад, не само о историјским догађајима него и о другим детаљима живота пре Другог светског рата, какви су технологија, култура, филм, спорт, мода и други елементи свакодневнице. Осим што пратимо главне јунаке и њихове судбине, у причама се појављују и многе друге личности, као што су Хилда Дајч, јеврејске избеглице из Аустрије, чланови првог српског џез оркестра „Мики џез” (*Micky Jazz*), Јулије Бауер – југословенски атлетичар и олимпијцац, и многи други, о чијим животима се могу радити посебни истраживачки задаци.

На свакој страници приказана је по једна илустрација, односно сцена приче. Уз сваку сцену прецизно су обележени тачан датум и локације на мапи. На свакој страници су приложене историјске фотографије и документи, као и задаци за истраживачки рад. Тамо где је за то било потребе додата су и објашњења мање познатих речи.

Ученици могу да анализирају илустрације и текстове, истражујући сами или у групи, користећи архиве старих новина, фотографије и друге историјске

материјале. Други важан метод рада је поређење илустрација које представљају исте локације (често и исте личности), али у различитим временским периодима, као на пример пре и после окупације. Осим тога, материјал отвара низ могућности за рад на историјским локацијама. Као додатни детаљ, материјали имају за циљ да ученицима представе професије историчара и архивиста и основе историјског научно-истраживачког рада уопште.

Међу задацима за ученике посебно место имају они везани за читање препоручених књижевних дела која на различите начине могу послужити за боље разумевање теме, или као увод у дискусију о многим важним темама.

На веб месту је доступно неколико текстова. Уводни текст нуди осврт на Холокауст уопште, питање зашто се сећамо Холокауста, као и кратак преглед историје Београдског сајмишта, окупације Србије, логора на Сајмишту, последица Холокауста и сећању на Холокауст. Материјал је обогаћен оригиналним мапама и графичким приказима.

Препоручујемо да се наставници у раду ослањају на „Наставни материјал за борбу против антисемитизма” (информација доступна на сајту Ester.rs), посебно за боље разумевање историјског контекста и преглед догађаја који се истовремено одвијају на другим местима у Европи.

Кратки преглед основних елемената концепције *Естер*

Илустроване новеле о Холокаусту

базиране на стварним личностима и историјским догађајима

Осим самих новела који прате причу и представљају илустрације једну по једну, на веб сајту су уз сваку новелу за наставнике припремљене странице са прегледом свих илустрација и задатака за ученике, како би на једном месту имали преглед и боље се припремили за час. Ту су доступни и дигитални „пакети” са материјалом за преузимање.

Датум време и локација на мапи

прецизно обележени уз сваку сцену/илустрацију

Уз сваку сцену прецизно су обележени тачно време и локација, што нам омогућује да радњу пратимо и на приложеним мапама.

Историјска документација

фотографије, историјске новине, документи

Међу додатним материјалима се могу наћи историјске фотографије као и друга документација и архивска грађа на основу које су реконструисане сцене и догађаји представљени у причи. У питањима за ученике упућујемо на историјске новине доступне у дигиталном облику на сајтовима Народне библиотеке Србије <http://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/> и Универзитетске библиотеке Светозар Марковић из Београда <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pregled>.

Истраживачки задаци

од јеврејске културе – до тема везаних за спорт и моду

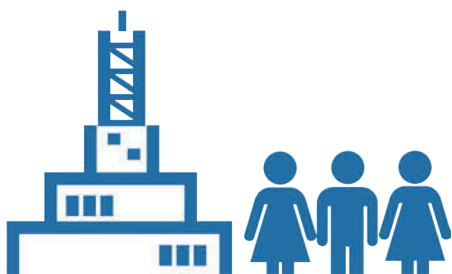
Припремљен је низ истраживачких задатака за ученике који се могу радити самостално, или у групи. Задаци отварају различите могућности уласка у материју обрађујући различите теме везане за историјско време и догађаје које су обрађене у причама: од тема везаних за истраживање јеврејске културе и традиције, историјских личности и догађаја, до тема везаних за уметност, спорт, технологију, моду, музику, културу, стрипове итд.

Различити формати

пројекције на велики екран, кориштење на сајту, PDF или штампа

Материјали су припремљени тако да се могу пројектовати у форми дигиталних презентација у учионици, или користити директно на рачунару, или сачувати у PDF формату погодном за читање на таблети или за штампу. Унапред припремљене презентације и „запаковане” колекције илустрација су доступне за преузимање на сајту.

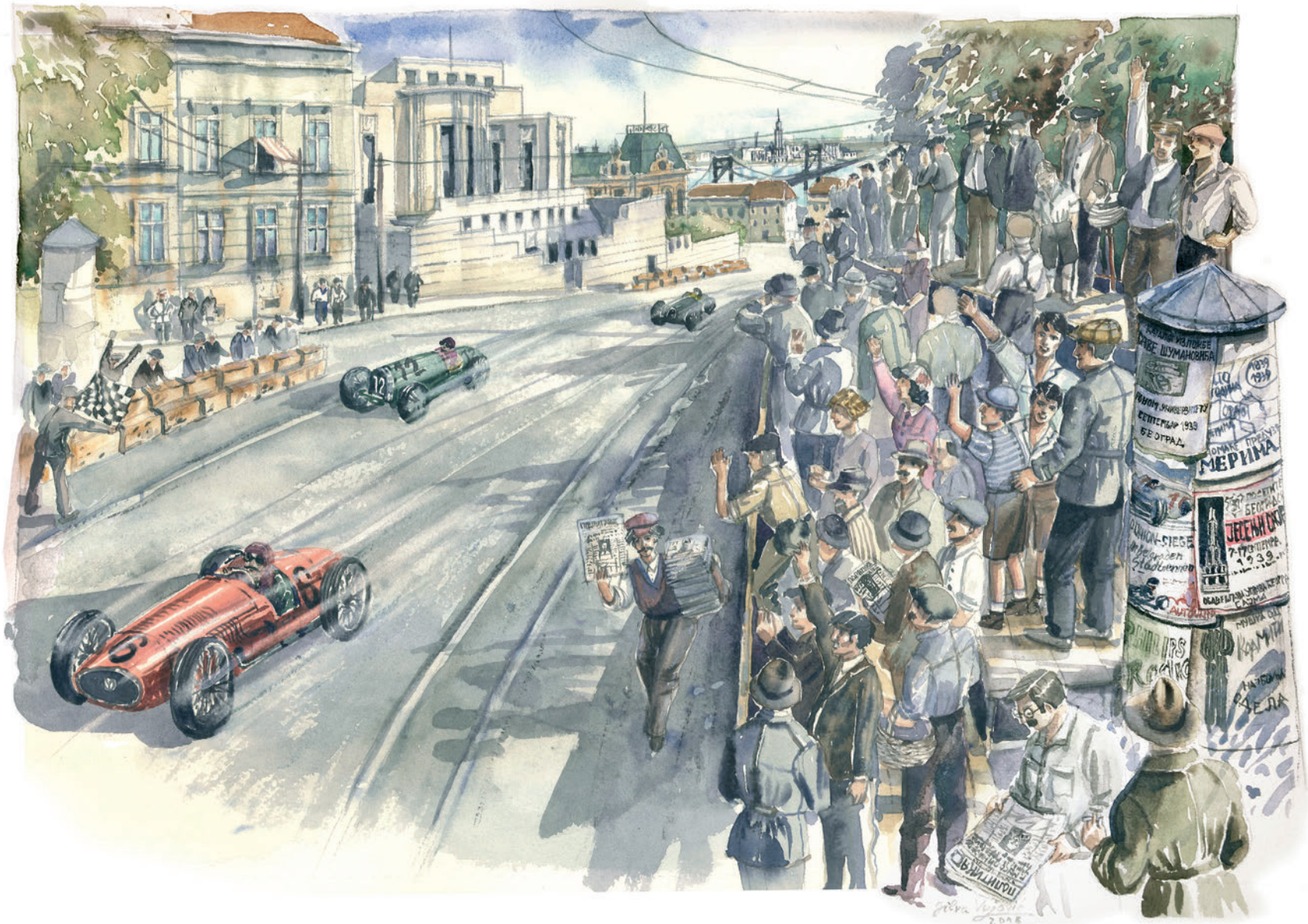

Рад на историјским локацијама

истраживачке фото репортаже и интервјуи са пролазницима

Материјал нуди читав низ могућности рада и учења на историјским локацијама, како са наставником и целим разредом, тако и самостално, или у групи.

Питања и задаци: Црвени аутомобил

Сцена 1 – Дан на тркама

О догађајима у Београду 3. и 4. септембра 1939. извештавали су дневни лист „Политика” и „Време”. Прочитај вести објављене у новинским издањима та два дана.

- Пронађи и анализирај вести везане за аутомобилску трку

Немачки возачи Манфред фон Браухич и европски првак Херман Ланг, обојица из немачког тима Мерцедес-Бенц, сматрани су за фаворите на великој аутомобилској трци у Београду. Али трка је узела неочекивано драматичан ток и победа је обојици ипак измакла. Истражи ко је победио, и шта се догодило? Да ли је у трци учествовао и неки српски возач? Колико је била дугачка стаза око Калемегдана? Коју највећу брзину су достизали болиди током трке? Колико гледалаца је присуствовало трци? Да ли су на трци учествовали возачи из Француске и Енглеске? Зашто?

- Истражи како су изгледали путнички аутомобили у то време.
Који аутомобилски модели су били најпопуларнији у Србији, и у Европи?

(Сугестија: у оквиру истраживања можете посетити Музеј аутомобила у Београду).

- Анализирај и друге најважније вести објављене у новинским издањима та два дана.

Дана 3. септембра 1939. године, истог дана када је организована Grand Prix трка, у згради Новог универзитета у Београду организована је самостална изложба слика једног познатог југословенског сликара.

- Истражи чије су слике представљене београдској јавности и ко је био тај сликар.
- Пронађи вести о отварању изложбе у новинама 3. и 4. септембра 1939. године.
Колико ликовних дела је било изложено? Ко је био намењен сав приход од изложбе?

Пажљиво прочитај вест објављену у листу „Време”, 3. септембра 1939. на страни 10. о фудбалској утакмици репрезентације Југославије.

- Са којим репрезентацијама су југословенски фудбалери требали да играју утакмице?
Закључи зашто је неизвесно да ли ће се утакмица одржати.

Циљ задатка је да ученици развију основне вештине истраживачке методологије.
Циљ истраживачког задатка је да се код ученика развије вештина анализе текстуалних историјских извора.

Сцена 2 – Посета Сајму

Учење на локалитету

- Истражи како је изгледао Београдски сајам пре Другог светског рата. Погледај историјске фотографије приложене уз илустрацију и мапу павиљона Сајма. Уз помоћ наставника пронађи на интернету још историјских фотографија. Неки од објеката су срушени после рата, неке нови објекти су изграђени, а неки од оригиналних из тог времена су још увек ту.
- На локацији, пронађи историјске грађевине које су постојале пре рата у време Београдског сајма. Истражи где је био улаз у Сајам, и којим путем су грађани Београда долазили да посете Сајам. Направи фото-репортажу.

Циљ активности је да се код ученика развије вештина истраживања на локалитету и презентације резултата истраживања.

Сцена 3 – Бар мицва

- Упореди положај Јевреја у Краљевини Југославији са њиховим положајем у земљама под контролом нацистичке Немачке.
- Због чега су београдски Јевреји били забринути?
- Да ли су њихови страхови били оправдани? Образложи одговор.
- Због чега у Београд стижу јеврејске избеглице из Беча?
- У разговору пред Синагогом помињу се *Kristallnacht* и *Anschluß Österreichs*. Истражи те појмове.
- Истражи и размисли зашто Павле више не може да студира у Прагу, већ планира да студира у Швајцарској?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма*, друга свеска „Холокауст“, прво поглавље „Европа и Југославија између два светска рата“.

Циљ активности је да ученици аргументовано износе ставове, анализирају и повезују информације.

Сцена 4 – Ханука 1940.

Историјски извори

- Пажљиво прочитај чланке које су изашле у дневним листовима: „Политика” 5. 10. 1940. стр. 6.
- Прочитај и анализирај Уредбу којом се Јеврејима у Југославији ограничава да тргују са храном. „Политика” 6. 10. 1940. стр. 8.
- Прочитај и анализирај Уредбу о ограничењу школовања лица јеврејског порекла. „Време” 6. 10. 1940. стр. 6. и 7.
- Прочитај и анализирај ове две стране новина. „Време” 16. 10. 1940. стр. 6.
- Прочитај и анализирај чланке „Сомборску чаршију држе Јевреји” и „Без продужетка дозволе страним држављанима Јеврејима у Скопљу”.
- Подсети се чланака из прошле сцене: „Време” 26. 1. 1940. – Суђење у Петровграду секретару Љотићевог „Збора”, и „Време” 5. 2. 1940. – Извештај годишње скупштине јеврејске читаонице у Београду.
- Упореди и закључи на који начин поједини чланци представљају Јевреје у Југославији у фебруару, а како у октобру 1940. године. Размисли шта је утицало на ову промену.
- Закључи какав је положај Јевреја у Југославији након објављивања антијеврејских уредби и антијеврејских чланака у појединим новинама.

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма*, друга све-ска „Холокауст”, прво поглавље „Европа и Југославија између два светска рата”.

Циљ задатка је да се код ученика развије вештина анализе текстуалних историјских извора и доношења закључака на основу конкретних примера.

Сцена 5 – Бомбардовање Београда

- Како је почео рат на простору Југославије?
- Који су били узроци напада Сила Осовине на Југославију?

Циљ задатка је да ученик образложе узроке важних историјских догађаја.

Сцена 6 – Окупација

Пажљиво погледај илустрацију, историјске фотографије и друге материјале. Уз помоћ наставника истражи, анализирај, упореди и донеси закључке:

- Зашто је Јеврејима наређено да носе жуте траке и шта оне симболишу?
- Шта означава натпис „V” на трамвају?
- Зашто припадници јеврејске заједнице рашишћавају последице бомбардовања?
- Које су забране за Јевреје донете на основу наредби окупаторских власти (види плакате).
- Који је циљ репресивних мера окупатора (претње, хапшења, јавна погубљења) над цивилним становништвом?

Анализирај и упореди сцену 4 и сцену 6.

- Како изгледају Теразије пре и после окупације?
- Какви су плакати налепљени на стубовима?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма, друга свеска „Холокауст”*.

Циљ задатка је да ученици истражују, повезују и упоређују визуелне и текстуалне информације са одговарајућим историјским контекстом, и на основу тога доносе закључке.

Сцена 7 – Бекство

Учење на локалитету

- Направи фото-репортажу о сцени 7. Комбинуј историјске и савремене фотографије, са фотографијама које ученици сами направе на локацијама. У фото-репортажи прикажи следеће:
 - Где су се Јевреји ујутро пријављивали? (Локација пред зградом Специјалне полиције за Јевреје у улици Џорџа Вашингтона 21)
 - Где су у току дана били на принудном раду? (Локација у пристаништу (данашња Лука Београд) где су били на принудном раду)
 - Где је отприлике Павле искочио са камиона и побегао? (Локација на путу за логор Топовске Шупе, на данашњем Булевару ослобођења код Карађорђевог парка)

Ми не можемо знати тачно којим путем је Павле побегао, јер о томе немамо никакве податке. Направи анализу на локацији, и сачини фото причу о томе којим путем је Павле можда бежао са тог места, и где му је ту негде у околини било најзгодније да се сакрије док Немци нису одустали од потере и одвезли се даље са остатком заробљеника путем Топовских шупа.

- Размисли где је све могао бити док није стигао до партизана.
- Да ли је неко морао у томе да му помогне?
- Објасни зашто су се остали заточеници у камиону након Павловог бекства осећали „усхићено“?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма*, друга свеска „Холокауст“.

Циљ задатка је да ученик развије вештине истраживања на локалитету и реконструкције догађаја.

Сцена 8 – Синагога за време окупације

- Упореди илустрације сцене 3. и сцене 8.
 - Опиши каква је разлика. Објасни шта се догодило.
 - Како су немачки окупатори користили Синагогу током једног периода окупације?
 - Зашто су Немци одабрали баш зграду Синагоге?
 - Истражи да ли та зграда још увек постоји и каква је њена намена данас?
- Упореди ситуацију у којој су се налазили Јевреји пре и после окупације кроз упоредну анализу илустрација сцена 2. и 8. Анализирај сусрет Александровог оца Рихарда са господином Демајом на Београдском сајму (сцена 2) с једне, и како се Александрова мајка припремала да изађе из стана, и како се осећала на улици (сцена 8), са друге стране.

Циљ задатка је да ученик развија вештине анализе визуелних и текстуалних информација и разумевања узрочно-последичних веза историјских догађаја и друштвених процеса.

Сцена 9 – Растанак с оцем

- Каква је била намена концентрационог логора Топовске шупе?
- Ко су још били заточеници у логору поред Јевреја?
- Истражи шта се данас налази на месту логора Топовске шупе?

Циљ задатка је да ученик повезује визуелне и текстуалне информације са одговарајућим историјским контекстом.

Сцена 10 – Одлазак на Сајмиште

Учење на локалитету

- Реконструиши помоћу приложене мапе и фотографија путању породице Фрелих 8. децембра 1941. године:
 - од њиховог стана,
 - до Специјалне полиције за Јевреје,
 - до места на којем је био понтонски мост поред срушеног моста Краља Александра,
 - све до Јеврејског логора на Сајмишту.

- Лоцирај и фотографиши наведене историјске локације и грађевине како изгледају данас.
- Истражи када се одржавају комеморације на месту где је некада био логор Сајмиште?
- Ко учествује у комеморацијама?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма*, друга свеска „Холокауст“.

Циљ задатка је да ученик развије вештине истраживања на локалитету.

Сцена 11 – Душегупка

Прочитај одломке из романа *Гец и Мајер*, Давида Албахарија и одговори на питања:

- Ко су били немачки официри који су управљали гасним камионом?
- Какав је био њихов мотив да деле деци бомбоне приликом уласка у камион?

Циљ задатка је да ученик продубљује знања на основу информација из књижевног дела.

Сцена 12 – Нови Београд

Учење на локалитету

- Одабери једну од локација на којој се одвијају догађаји представљени у новели. Направи интервју са пролазницима. Сними видео интервју, звучни запис, фотографиши или запиши. Питај их да ли знају шта се дешавало на изабраној локацији за време Другог светског рата. Направи репортажу на основу сакупљеног материјала.

Циљ задатка је да ученик развија истраживачке вештине прикупљања и обраде информација и негује културу сећања.

Питања и задаци: Ципеле за трчање

Сцена 1 – Продавница Офнер и син

- Зашто је датум којим почиње наша прича, 9. новембар 1938, значајан? Шта се тада десило?
- Због чега се тај дан данас обележава као Дан борбе против фашизма и антисемитизма?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма*, друга свеска „Холокауст“.

Истражи на интернет страници „Учионица историје“ bit.ly/9-novembar.

Циљ задатка је да се ученик оспособи да повезује хронолошке информације са одговарајућим историјским контекстом.

Сцена 2 – Венчање у синагоги

- Пажљиво погледај илустрацију и опиши шта видиш.
- Истражи који су традиционални обичаји приликом јеврејског венчања?
- Анализирај илустрацију, као и фотографије на дну странице, и наведи сличности са данашњим обичајима приликом венчања у твојој средини.

(*Препорука*: посети Јеврејски историјски музеј у Београду, или завичајни или градски музеј у свом месту и истражи више о животу јеврејске заједнице.)

Циљ задатка је да се ученик упозна са културом и обичајима јеврејског народа.

Сцена 3 – Трка у школском дворишту

- Истражи ко је био Јулије Бауер? Који су били његови највећи успеси?

Искористи следеће линкове:

http://www.wikiwand.com/sr/Јулије_Бауер

http://www.wikiwand.com/sr/Европско_првенство_у_атлетици_на_отвореном_1934_-_100_метара_за_мушкарце

<https://www.sports-reference.com/olympics/athletes/ba/julije-bauer-1.html>

<https://www.olympic.org/julije-bauer>

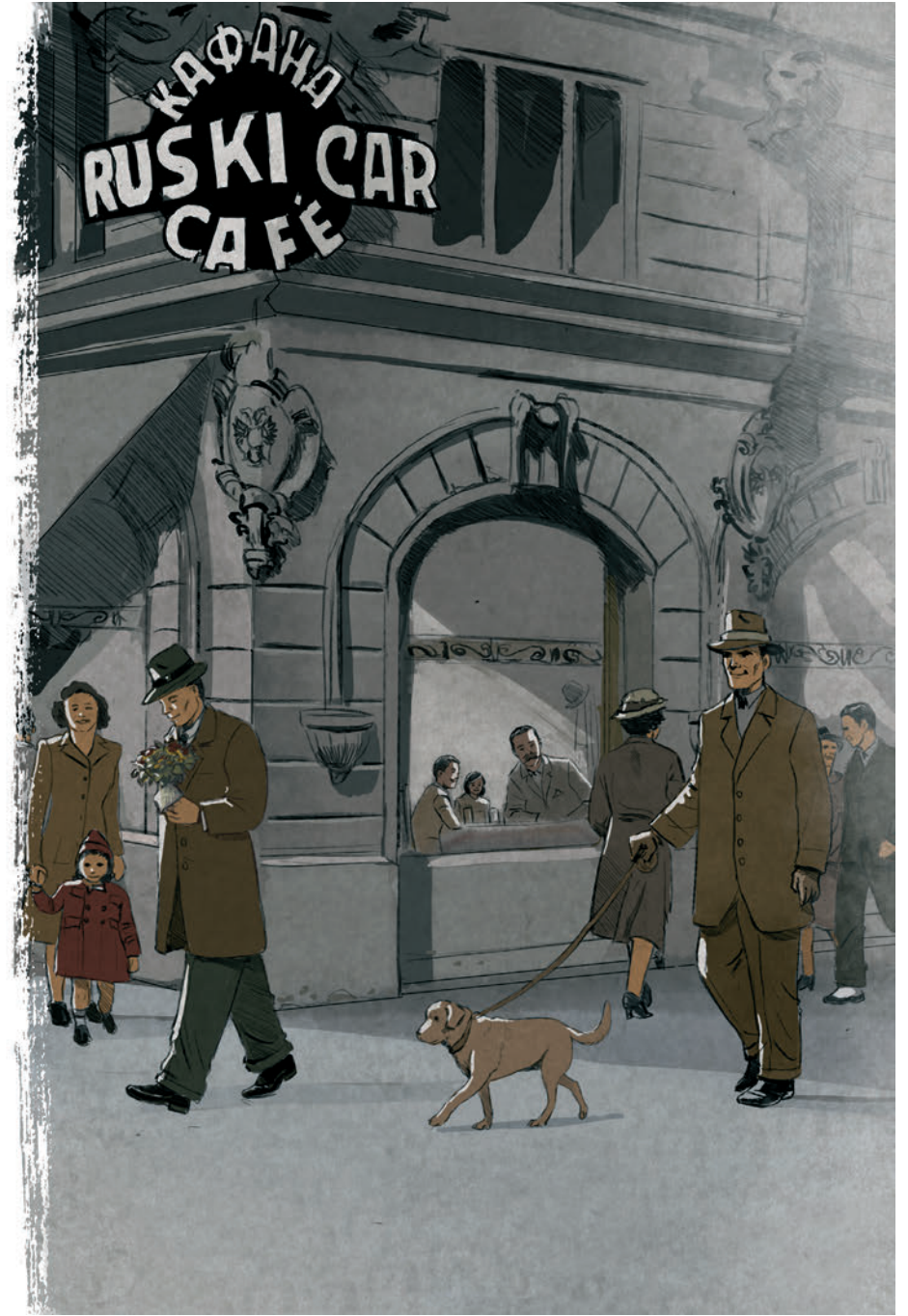
Циљ задатка је да ученик развија вештине истраживања извора знања на интернету.

Сцена 4 – На бенту крај Тамиша

- Уз помоћ наставника истражи на интернету по чему су биле специфичне Олимпијске игре одржане у Берлину 1936. године.
 - Како је изгледала церемонија отварања XI Летњих олимпијских игра?
 - Зашто се олимпијске игре у Берлину сматрају промоцијом нацистичке идеологије?
 - Каква је улога нацистичке пропаганде у свему томе?
 - Који спортиста је остварио најбоље резултате на XI Летњим олимпијским играма?
 - Објасни зашто су његови резултати довели у питање нацистичку расну теорију о супериорности аријевске расе?

Циљ задатка је да ученик развија вештине анализе извора знања на интернету.

Сцена 5 – Код стрица Јована у Београду

- Анализирај илустрацију.
 - Које књиге из едиције „Златна књига” у рукама држе Томислав и Сара?
 - Буди истраживач. Потруди се да на интернету пронађеш те књиге и откријеш њихов садржај.
 - Истражи које су још књиге објављиване у оквиру едиције „Златна књига”?
 - Пронађи неке савремене књиге сличне тематике које сте читали.
- Истражи ко је био Геца Кон?
- По чему је значајна његова књижара?
- Каква је била судбина Геце Кона и његове породице након окупације?

Циљ задатка је и да се ученик упозна са учешћем и доприносом јеврејске заједнице у политичком, привредном и културном животу предратне Србије и Југославије.

Сцена 6 – Бомбардовање Београда

- Пронађи у свом окружењу, међу укућанима, комшијама, пријатељима и другима, некога ко је био сведок Другог светског рата у Југославији. Разговарај са том особом о њеним сећањима на то време. Забележи причу о почетку рата из њиховог угла. Напиши есеј.

Циљ задатка је да се ученик оспособи да прикупља, бележи и анализира усмене историјске изворе.

Сцена 7 – Повратак у Панчево

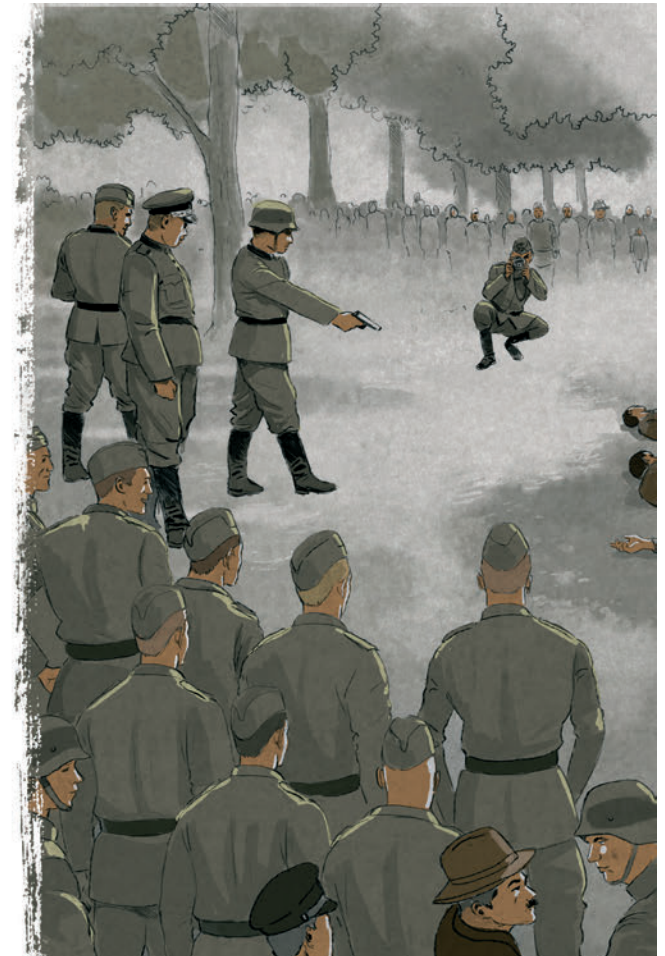

- Пажљиво погледај одабране фотографије и друге материјале.
 - Анализирај фотографије Панчевачког моста пре и након бомбардовања.
 - Шта можеш да закључиш о степену разарања?
 - Због чега је у нападу на Београд било важно прекинути везу са Панчевом?
 - Пронађи у локалном музеју, архиву, библиотеци или њиховим интернет страницама, историјске фотографије последица ратних разарања места у ком живиш.
- Направи упоредну фото-репортажу о најзначајнијим локацијама и грађевинама које су страдале у твом месту, користећи старе фотографије и друге изворе, и правећи нове на истим местима.

Циљ задатка је да се ученик оспособи да доноси закључке на основу упоредне анализе визуелних историјских извора.

Сцена 8 – Дани смрти

- Када је почео Други светски рат на простору Југославије?
- Којој окупационој зони је припало Панчево?
- Када је место у ком ти живиш окупирано и којој окупационој зони је припало?
- Анализирај историјску мапу „Мапа окупације и поделе Србије 1941. године” на сајту www.ester.rs.

Искористи Наставни материјал за борбу против антисемитизма, друга свеска „Холокауст”.

Циљ задатка је да се ученик оспособи да на историјској карти уочава историјске промене и процесе.

Сцена 9 – Пљачка и терор

Питања за дискусију:

- Размисли како се Томиславов другар Јохан нашао у Хитлеровој омладини?
- Размисли како је Томислав могао да се осећа када је видео Јохана како маршира испред његовог прозора, док фолксдојчери пљачкају њихову радњу. Шта мислиш како је Јохан на све то гледао?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма, друга свеска „Холокауст“*.

Циљ задатка је да се подстакне дискусија међу ученицима о међуљудским односима, личним изборима и дилемама са којима су се сусретали протагонисти историјских дешавања у овом периоду.

Сцена 10 – Депортација преко Дунава

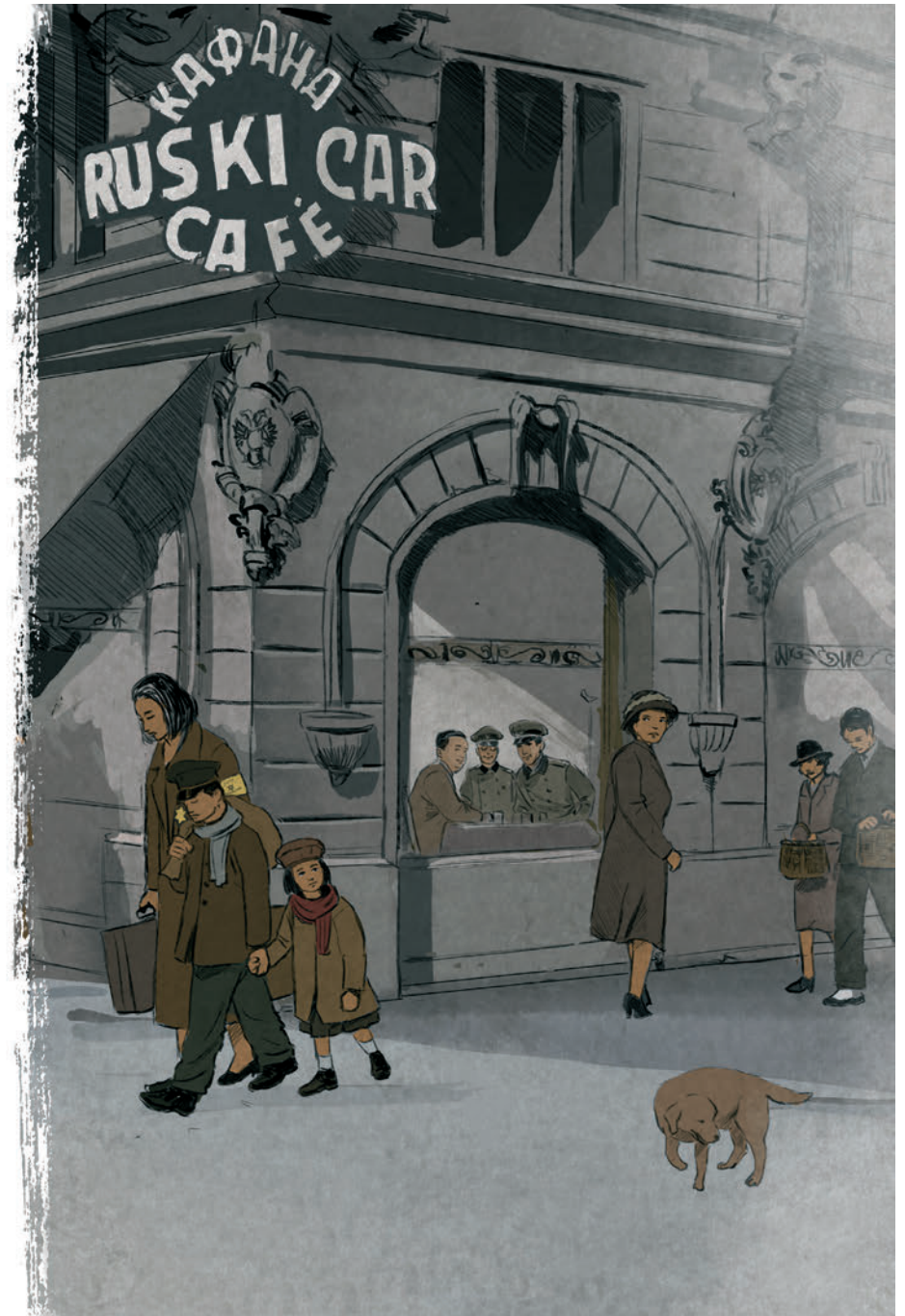
- Одабери и прочитај једну од аутентичних исповести спасених Јевреја из књиге „Праведници међу народима – Србија”, аутора Милана Фогела, др Милана Ристовића и др Милана Кољанина, у издању Јеврејске општине Земун из 2010. године, која је доступна на Интернету на адреси: http://joz.rs/pravednici/Pravednici_WEB.pdf).

Ова збирка представља документ о храбрости и пожртвовању људи који су ризиковали свој живот да би спасили Јевреје – своје суграђане, пријатеље, па чак и оне који су им били сасвим непознати.

- Размисли о ситуацији у окупираној Србији у то време. Каквом су се ризику излагали људи који су спашавали Јевреје?
- Припреми презентацију о једној од исповести спасених Јевреја.

Циљ задатка је да се код ученика изгради осећање према неговању сећања на жртве и праведнике.

Сцена 11 – У окупираном Београду

- Упореди илустрацију сцене 5. „Код стрица Јована у Београду”, са илустрацијом сцене 11. „У окупираном Београду”.
 - Где се Томислав, Сара и мајка налазе? Опиши њихово окружење, особе и локале.
 - Опиши каква је разлика. Објасни шта се догодило. Зашто је то тако?
- Пажљиво погледај плакате који су окачени на књижару Геце Кона.
 - Прочитај у другој свесци „Холокауст” *Наставног материјала за борбу против антисемитизма* о Великој антимаџонској изложби у Београду. Када је отворена? Ко је организовао ову изложбу и зашто? Ко је био Милан Неђић?
 - Како су Јевреји приказани на тим плакатима? Закључи какви су били мотиви организатора изложбе? Какав циљ су желели да постигну међу грађанима Београда?
- Пажљиво погледај илустрацију: у кафани „Руски цар” седе Милан Аћимовић, Ханс Хелм и Вилхелм Фукс .
 - Истражи уз помоћ наставника ко су поменуте личности и каква је била њихова улога током окупације.
 - Ко су били сарадници окупатора у Србији? Истражи шта значи „Квислинг”?

Тема за дискусију:

- Размисли шта је руководило неке наше људе да служе нацистичким окупаторским снагама, и да врше терор и злочине над споственим народом?

Искористи *Наставни материјал за борбу против антисемитизма*, друга свеска “Холокауст”.

Историјски извори

Антимаџонска изложба је праћена великом антијеврејском пропагандом у штампи.

- Прочитај чланак у листу „Понедељак”, објављеном 10. новембара 1941. под називом „Антимаџонска изложба као васпитно национално средство”.
 - Зашто аутор овог чланка изложбу назива националним васпитним средством?
 - Размисли зашто се изложба реално изводи баш у том тренутку?
 - Због чега су нацисти ширили пропаганду против Јевреја? Чиме се ова пропаганда одликује?

У спомен на *антимаџонску изложбу*, 1. јанара 1942. године издате су четири поштанске марке.

- Пронађи на интернету те поштанске марке.
- Размисли шта је био циљ издавања ових поштанских марака?
- Где се налазе протерани панчевачки Јевреји у том тренутку?

Циљ задатка је да се ученици кроз анализу текстуалних историјских извора упознају са појмом колаборације.

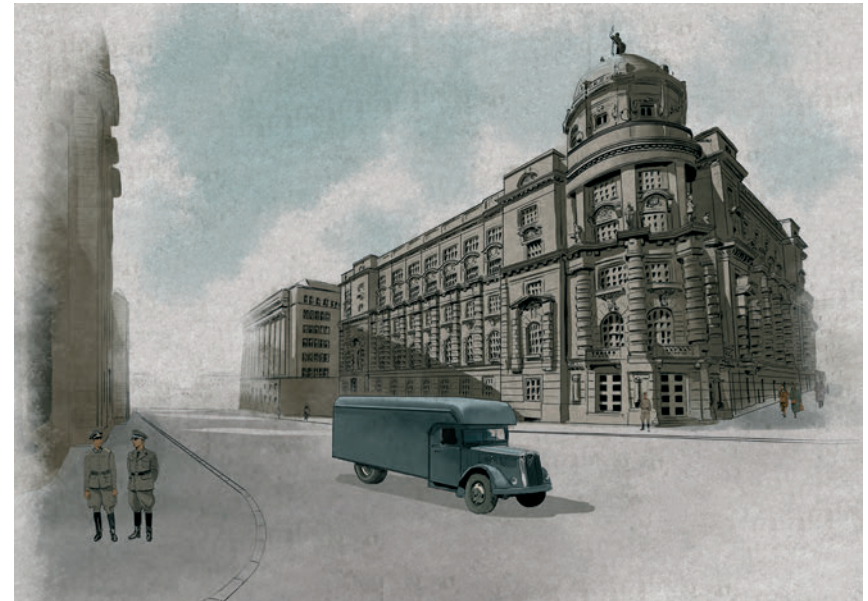

Сцена 12 – Одлазак на сајмиште

Историјски извори

- У публикацији „Места страдања и антифашистичке борбе у Београду 1941–44. Приручник за читање града” из 2013. године у издању Форума за примењену историју (http://www.starosajmiste.info/blog/wp-content/uploads/Prirucnik_za_citanje_Beograda_1941-44_FPI.pdf), на страни 87 прочитај и проучи писма Чике Алкалај и Годел Берте писана 8. децембра 1941. године, на дан када су одведени у Јеврејски логор Земун на Сајмишту.
- Закључи на основу читања сведочанстава, да ли су Чика Алкалај и Годел Берте знали каква их судбина чека?
- Уз помоћ наставника пронађи и прочитај друга сведочанстава Јевреја који су преживели Холокауст у Србији.

Циљ задатка је да се код ученика путем анализе текстуалних историјских извора развије емпатија према жртвама.

Сцена 13 – Последња трка

- Истражи у свом месту и околини да ли се и где налазе споменици жртвама нацистичког терора? Које је споменик посвећен? Шта симболише? Да ли се на том месту врши комеморација? Када? Зашто је одабран тај датум?
- Направи фото репортажу о спомен обележју и представи је у разреду.

Циљ задатка је да се ученик упозна са културом сећања и да кроз истраживачки рад и дискусију развије боље размивање ове теме, као и осећање друштвене и сопствене одговорности када је у питању неговање сећања на жртве Холокауста и других злочина нациста и њихових помагања.

Радионице и задаци: Породична фотографија

Мали водич за коришћење наставног материјала „Породична фотографија”

Историјска графичка новела „Породична фотографија” је базирана на стварним историјским догађајима и личностима и састоји се од 11 илустрованих сцена. На веб месту су испод илустрација представљени основни елементи које за сваку сцену треба методички обрадити са ученицима:

- Назив илустрације са тачним датумом и локацијом на мапи;
- Квадратић „Основна информација” даје опис илустрације са основним информацијама које ученик иначе не би могао да стекне самостално анализирајући илустрацију;
- Квадратић „Лична карта илустрације” даје податке о главним јунацима и другим важним личностима сцене. Ово су такође информације које ученик иначе не би могао да стекне анализирајући илустрацију;
- Квадратић „Општа питања за анализу илустрације” даје листу питања која треба користити за прву основну анализу сваке илустрације:
 - Кога све опажаш на илустрацији? Опиши их. (ликови)
 - Опиши окружење. (место)
 - Шта се дешава? (радња/догађај)
 - У које време? (историјски контекст)

Породична фотографија – сцена 3 | **ВРЕМЕ:** среда 12. март 1941. | **МЕСТО:** Дом црквене школске јеврејске општине, ул. Краља Петра 71, Београд

Пуримски бал

Основна информација

У свечаној сали Јеврејске општине у Београду траје Пуримски бал.

”Лична карта” илустрације

- Тетка **Војка** фотографише.
- Деца **Соломон**, **Исак**, **Рејна** и **Весна**, Војкина кћерка, су маскирани.
- Мама и тата, **Жени** и **Самуило Демајо**, плешу.

Општа питања за анализу илустрације

1. Кога све опажаш на илустрацији? Опиши их. (ликови)
2. Опиши окружење. (место)
3. Шта се дешава? (радња/догађај)
4. У које време? (историјски контекст)

Истраживачки задаци за разумевање илустрације

1. Коју је улогу имала Јеврејска општина за положај јеврејске заједнице у предратној Југославији?
2. Шта је Пурим? Истражи обичаје карактеристичне за Пурим.

Приликом одговарања на ова општа питања важно је скренути пажњу ученицима да не нагађају, већ да описују оно што виде.

- Квадратић „Истраживачки задаци за разумевање илустрације” представља одабрана питања и истраживачке задатке за ученике, који се могу радити самостално или у групи, које ученици треба да обраде да би боље разумели илустрацију и да би били у стању да је анализирају.

Приликом коришћења наставног материјала „Породична фотографија” веома је важно да наставник у свом педагошком раду прво заједно са ученицима пређе све сцене, и тек након што су обрађени основни елементи сваке сцене, пређе на реализацију понуђених модела радионица.

Исто место – друго време

Упутство за наставника

Одштапати илустрације сцена 2. „Шабат”, 8. „Шабат у Окупираном Београду” и 9. „Одлазак из стана”.

Наставник чита увод ученицима, представља тему, формира групе ученика.

Свака група ученика добија листић са питањима на која треба да одговоре.

Контекстуализација

- Формирати 3 групе ученика.
- Свакој групи ученика дати све три одштапане илустрације и материјал за рад, с тим што је само једна од илустрација главни задатак групе.
- Током рада унутар сваке групе ученици самостално анализирају визуелни материјал уз помоћ унапред припремљених питања. Потом међусобно воде разговор о томе шта су уочили и упоређују своја запажања.
- Након разговора ученици бележе своја индивидуална запажања. На нивоу групе уписују заједнички договорене закључке на изрезане „облачиће”. Презентовање резултата рада групе и лепљење облачића на табли/зиду. Дискусија.
- Заједничка дискусија.

Питања за ученике

- Прва група ученика, чија је главна илустрација сцена „Шабат”, која се одиграва 22. новембра 1940. године, одговара на следећа питања:
 - Опиши шта видиш на илустрацији.
 - Где се одиграва ова сцена?
 - Који предмети се налазе на зиду, полицама, витринама?
 - Како су обучени људи на илустрацији? Шта се налази на столу?

- Шта можеш да закључиш о људима на илустрацији?
 - На основу израза лица, да ли можеш да закључиш како се они осећају.
 - Истражи који је дан у недељи?
 - Шта је Шабат? Истражи обичаје карактеристичне за овај празник.
 - На основу онога што сте научили на часовима историје присети се који се битни догађаји одигравају у Југославији и свету у то време.
- Друга група ученика, чија је главна илустрација сцена „Шабат у окупираном Београду”, која се одиграва 17. октобра 1941. године, одговара на следећа питања:
 - Опиши шта видиш на илустрацији.
 - Где се одиграва ова сцена?
 - Који предмети се налазе на зиду, полицама, витринама? Упореди са илустрацијом сцене „Шабат” која се одиграва у новембру 1940. године. Размисли због чега више нема одређених предмета који су се налазили на полицама, зидовима и витринама.

- Како су обучени људи на илустрацији? Шта се налази на столу?
- Упоређи са илустрацијом сцене "Шабат" која се одиграва у новембру 1940. године.
- Шта би могао да буде разлог што у јеврејској породици више нема радио апарата?
- Шта можеш да закључиш о људима на илустрацији?
- На основу израза лица, да ли можеш да закључиш како се они осећају.
- Истражи који је дан у недељи?
- Шта је Шабат? Истражи обичаје карактеристичне за овај празник.
- На основу онога што сте научили на часовима историје присети се који се битни догађаји одигравају у Југославији и свету у то време.

- Трећа група ученика, чија је главна илустрација сцена „Одлазак из стана” која се одиграва 8. децембра 1941. године, одговара на следећа питања:

- Опиши шта видиш на илустрацији.
- Где се одиграва ова сцена?
- Који предмети се налазе на зиду, полицама, витринама?
- Да ли мислиш да је довољно намештаја у просторији?
- Како су обучени људи на илустрацији?
- Које ознаке на одећи носи жена у плавом капуту?
- Да ли још неко носи те ознаке?
- Шта пакују у кофер?
- Шта једна од жена на илустрацији држи у руци? Шта пише на папирџи?
- Покушај да замислиш како се осећа дечак који посматра породичну фотографију и о чему размишља?
- Шта се налази на столу?
- Шта можеш да закључиш о људима на илустрацији?
- На основу израза лица, да ли можеш да закључиш како се они осећају.
- Истражи који је дан у недељи?
- Да ли можеш да изведеш закључак где људи са илустрације иду? На основу чега то закључујеш?

- На основу онога што сте научили на часовима историје присети се који се битни догађаји одигравају у Југославији и свету у то време.

Издвојена питања

Пажљиво погледај све три илустрације:

- Изнеси сопствена запажања о појединачним сценама, и причи у целини.
- Шта си посебно запазио?
- Шта је на тебе оставило посебан утисак?
- Опиши шта је по теби на илустрацијама срећа, шта је тужно, а шта страшно?

Издвојени задатак

Модел радионице ИСТО МЕСТО – ДРУГО ВРЕМЕ са илустрацијама сцена 3. „Пуримски бал” и сцена 6. „Антијеврејске мере”.

Задужбина

Упутство за наставника

Одштампати илустрације сцена 1. „Београдски сајам” и 10. „У логору на Сајмишту”.

Ученици седе у кругу. Наставник чита увод ученицима и представља тему.

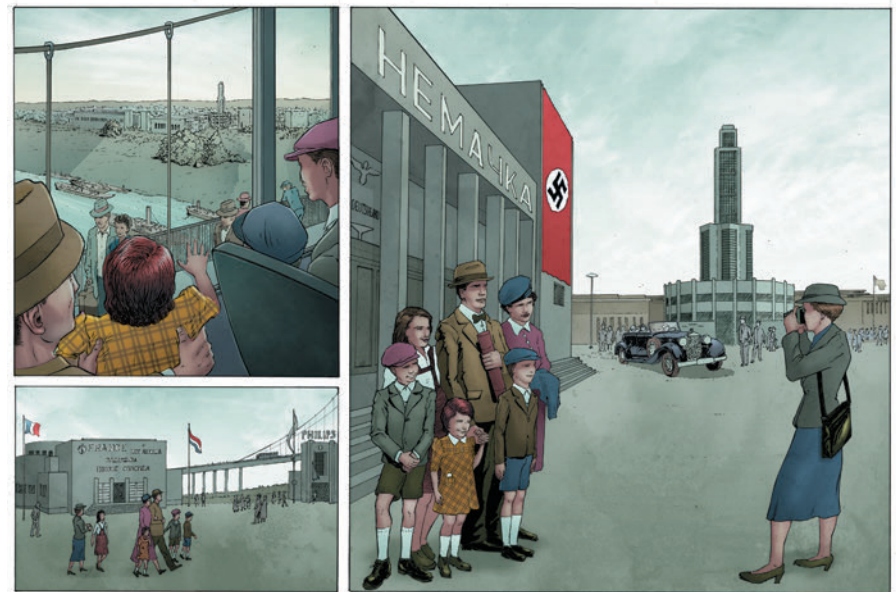
Ученици добијају одштапану илустрацију сцена новеле и листић са питањима за дискусију.

Контекстуализација

Током рада ученици коментаришу илустрације водећи рачуна да одговоре на постављена питања, износе закључке и дискутују. Наставник подстиче дискусију.

Питања за ученике

- Илустрација сцене „Београдски сајам”
 - Пажљиво погледај илустрацију. Опиши шта видиш.

- Шта можеш да закључиш о људима на илустрацији? (Опиши гглавне ликове и остале које запазаш.)
 - На основу израза лица и других показатеља, закључи како се они осећају.
 - Опиши где се одиграва сцена?
 - На основу онога што видиш на илустрацији, и до сада донесених закључака, опиши шта се дешава у овој сцени.
 - Да ли препознајеш неке од грађевина на илустрацији? Где се оне налазе?
 - Наведи које све заставе, знакове и натписе видиш на илустрацији.
- Илустрација сцене „У логору на Сајмишту”.
 - Пажљиво погледај илустрацију. Опиши шта видиш.
 - Опиши где се одиграва сцена?
 - Колико људи је у колони? Закључи ко су ти људи.

- На основу израза лица и других показатеља, закључи како се они осећају.
- Упореди и очу разлике између грађевина у сцени 1. „Београдски сајам” са грађевинама у овој сцени. Обрати пажњу у каквом се стању налазе.
- Препознај главне јунаке сцене 1. „Београдски сајам” међу ликовима у овој сцени.

Издвојена питања

Пажљиво погледај илустрације сцена „Београдски сајам” и „У логору на Сајмишту”.

- Изнеси сопствена запажања о појединачним сценама и причи у целини.
- Шта си посебно запазио?
- Шта је на тебе оставило посебан утисак?
- Опиши шта је по теби на илустрацијама срећа, шта је тужно, а шта страшно?
- На основу онога што сте научили на часовима историје присети се који су се битни догађаји одиграли у Југославији и свету у време сцене „Београдски сајам”, и сцене „У логору на Сајмишту”.

Истраживачки задатак

- Уз помоћ наставника истражи у новинама из тог периода, на интернету и из других историјских извора податке о животу и судбини главних ликова новеле *Породична фотографија*.
- На илустрацији сцене „У логору на Сајмишту” налази се зграда на којој стоји натпис „Задужбина Николе Спасића”. Истражи ко је био Никола Спасић. Како је ова зграда настала? Која јој је намена била у периодима од њеног настанка, за време Другог светског рата, после рата, и данас?

Кажи шта каже

Упутство за наставника

Наставник ученицима даје уводни опис садржаја новеле, појединачних сцена, и упутства за рад. Ученици добијају одштампане илустрације две сцене новеле „Породична фотографија”.

Понудити следеће „парове” сцена:

- Сцена 1. „Београдски сајам” и сцена 9. „Одлазак из стана”;

- Сцена 2. „Шабат” и сцена 8. „Шабат у окупираном Београду”;

- Сцена 3. „Пуримски бал” и сцена 11. „Пријава жртва”.

Наставник уводи ученике у тему и упознаје са историјским контекстом у којем се сцене одигравају. Ученици добијају и решавају истраживачке задатке са циљем продубљивања разумевања историјског контекста. Наставник упућује ученике на илустрације. Илустрације се анализирају по моделу „Општа питања за анализу ситуације”. Води се дискусија са циљем повезивања историјског контекста и илустрација и доносе се закључци:

- ко је представљен на илустрацији (ликови);
- шта се у сцени одиграва (контекст);
- због чега (историјски контекст);
- каква је корелација између прве и друге илустрације (узрочно-последичне везе);

У оквиру дискусије разговарати о томе како се ликови представљени на илустрацији осећају.

Контекстуализација

Ученици имају задатак да осмисле и креирају дијалог међу ликовима представљеним на илустрацијама. Од папира секу „облачиће” (као у стрипу) у које уписују шта ликови на илустрацијама говоре или мисле – *Кажи шта каже*. Могуће је направити више „облачића” тако да дијалог може да се развије.

Ученици представљају резултате рада и објашњавају како и на основу чега су осмислили дијалоге на илустрацијама.

Издвојена питања

- Изнеси сопствена запажања.
- Шта је на тебе оставило посебан утисак?
- Шта је на илустрацијама срећна, а шта тужно, страшно?

Модели којима се могу креирати радионице погодне за рад са графичким новелами

Колаж

У оквиру овог задатка ученици креирају колаж који илуструје новелу, ликове, окружење, историјски контекст у Србији и Европи, користећи фотографије, илустрације, мапе и друге материјале које сакупе на интернету. Колаж се може правити дигитално, или штампањем, сецкањем и лепљењем материјала.

Креација сопствене графичке новеле

Ученици праве истраживање о искуствима везаним за неки важан догађај из прошлости своје породице и о томе праве графичку новелу. Користити фотографије и друге документе. Као што типични процес креације графичке новеле изгледа, ради се о заједничком раду: један ученик напише причу (сценарио), други ће нацртати илустрације, трећи ће додати боје, а четврти ће уписати дијалоге у облачићима.

Паралелна лента времена

Сачинити три паралелне ленте времена и поставити их једну испод друге. У првој су илустрације из новеле. У другој су паралелни важни историјски догађаји везани за Други светски рат и окупацију наше земље. У трећој су релевантни важни историјски догађаји везани за Други светски рат и Холокауст у Србији и Европи.

ТЕРАФОРМИНГ

Тераформинг су 2008. године основали Невена Бајалица и Мишко Станишић са идејом да, након година које су провели у иностранству као последица емиграције из ратом захваћене земље, односно избеглиштва из рата, употребе сва своја новостечена знања, искуства и јединствену перспективу која омогућује преглед и сагледавање достигнућа, трендова, потреба и потенцијала, како западне Европе, тако и Србије, да граде мостове између Србије и света кроз сарадњу и размену на пољу образовања.

Данас је *Тераформинг* мрежна организација са седиштем у Новом Саду, Амстердаму и Стокхолму, која развија образовне методе и наставне материјале, спајајући најбоља искуства савремене педагогије са новим медијима и технологијама, истражујући нове просторе за учење и укључујући, поред наставника, нове актере у процес учења и преношења знања, посебно библиотекарe и архивисте.

Презентација концепта *Естеп* на Универзитету за обуку наставника у Лозани у Швајцарској у оквиру Међународних студијских дана „Настава и учење о Холокаусту – пракса и искуства у образовању” 22–24. јануара 2018. године

Велики део свог рада *Тераформинг* посвећује развоју програма и методологија за образовање о Холокаусту и другим страдањима за време Другог светског рата. Посебан акценат у свом раду *Тераформинг* ставља на повезивање институција из Србије са одговарајућим партнерским институцијама из Европе и света у пројектима који доприносе размени искустава, бољем разумевању потреба, препрека и савремених трендова на пољима образовања, истраживања и културе сећања, као и ширењу знања о историји и култури Србије, и достигнућима и идејама стручњака и креативаца из наше земље.

За свој рад на развоју концепта и стварању међународне библиотечке мреже за учење о Холокаусту *Тераформинг* је 2016. године награђен престижном наградом „Јехуда Бауер грант” Међународне алијансе за сећање на Холокауст (IHRA).

Својом едукативном збирком графичких новела *Естеп* *Тераформинг* је 2017. године скренуо пажњу међународне стручне јавности.

Више информација: www.terraforming.org

CIP – Каталогизација у публикацији – Народна библиотека Србије, Београд

37.035.4:341.485(=411.16)(497.11)(035)

УПОТРЕБА графичке новеле, књижевности и архивске грађе у учењу о Холокаусту на примеру едукативног концепта збирке илустрованих новела Естер : приручник за наставнике / [аутори (по азбучном реду): Биљана Албахари... [и др.] ; уредник Мишко Станишић ; илустратори Тибериу Бека ... и др.]. – Београд : Тераформинг Југ, 2018 (Београд : Штампарија Јовановић). – 63 стр. : илустр. ; 21 x 27 cm

Тираж 1000.

ISBN 978-86-900731-0-8

а) Едукативни концепт Естер б) Холокауст – Едукативне радионице – Србија – Приручници

COBISS.SR-ID 270908428

Ester је едукативни концепт и додатни наставни материјал у форми збирке илустрованих новела о страдањима наших суграђана који су убијени у Јеврејском логору Земун на Сајмишту код Београда почетком 1942. године

Збирка **Ester** је један је од примера нове генерације наставних средстава који учење о толеранцији, предрасудама, дискриминацији и антисемитизму чине приступачнијим и занимљивијим, како ученицима тако и наставницима. Као јединствен педагошки приступ учењу о Холокаусту концепт је до сада, осим у Србији, представљен у Пољској, Швајцарској, Израелу, Холандији, Немачкој, САД и Канади.

TERRA ●●
FORMING

Збирка **Ester** је развијена у оквиру програма „Са речи на дела у борби против антисемитизма” Канцеларије за демократске институције и људска права при ОЕБС-у.